Эхэ hайхан нютагаа эб хамта мандуулаа!

БУРЯАД УНЭН

1921 оной декабриин 21-hээ гарана

Бүгэдэ арадай газетэ

1996 АВГУСТЫН 15
Намарай эхин улаан бишэн hарын 1
ЧЕТВЕРГ
гарагай 5
№154 (19494)
Газетын сэн хэлсээтэ.

"САГААН БАЙШАН" СОО БОЛОhОН УУЛЗАЛГА

Буряад Республикын Президент-Правительствын Түрүүлэгшэ Л. В. Потапов Москвада ошоод байха үедөө августын 12-ой гарагай хоёрто Россин Федерациин Правительствын Түрүүлэгшэ В. С. Черномырдинда орожо, hэдэн асуудалаар хандаhан байгаа.

Энэ уулзалга бүтэмжэтэй байдалда оршон байдалда үнгэрбэ. Россин Президентын тушаалда hоононойнтоо hүүлээр Б. Н. Ельцин тэрэниие Россин Министрнүүдэй кабинедэй хэлгойлогшоор томилжо, Премьер-Министрэй орлогшо Гурэнэй Дүүмэдэ hантайнь дашарамдуулан, Буряад Республикын Президент Ц. Намсараевэй халуунаар амаршалаа. Федеральна бюджедhээ Буряадэй хангалтагүйгоор тулгдаhанhаа уламжалан, тэрэ hангай тон хүшэр хүндэ байдалда оронон тухай Л. В. Потапов дэлгэрэнгыгээр дурасхаабэ. Тусхайлбал, байгша оной хоёрдохи хахадта Буряад орон мүнгэ зөөригүй шахуу үлөөд байна гэжэ тэрэ В. С. Черномырдинда элидхээ. Буряадай Правительство олон миллиард түхэригэй урьhаламжа абаха баатай болоо hэн. Тэрэнээ сентябриин 1-hээ түлэжэ эхилхэ. Энэ ушар мүнөө тохёолдожо байhан орёо хүндэ байдалые улам түгшүүрилтэй болгохо бшуу.

Буряадай хүтэлбэрилэгшын мэдээсэлдэ Россин Премьер-Министр ойлгонгёор хандажа, Л. В. Потаповай дурадхалые анхаржа, таарамжатай шиидхэбэри абахыень ороной финансын министртэ даалгаба.

Удаань Буряад Республикын Президент республикада үгтэхэ ёhотой трансфертые дары hомолхыень гуйhан байна. Ушарынь гэхэдэ, майдашье, июньдэшье, июльдэшье федеральна бюджедhээ энэ мүнгэ ороогүй. Тэрэнь 70 миллиардhаа дээшэ түхэриг болоно. Энээнhээ уламжалан, республикын бюджетнэ hалбариин хүдэлмэрилэгшэд апрель hараhаа салин хүлhэеэ абанагүй. Салин хүлhэнэй талаар март hараhаашье үри шэридэ ороhон аймагууд бии.

Энэ мүнгыень августын 15 болотор hомолжо эльгээхыень В. С. Черномырдин Россин Федерациин Финансын министерствэдэ, Федеральна казначействэдэ даалгаба.

Россин Правительствын хүтэлбэрилэгшэтэй хоёрэлдэхэ үедөө Л. В. Потапов үшөө хэдэн асуудал табиhан байгаа. Тусхайлбал, республикын зарим нютагуудта ган гасуурай болоhон, байгаалиин гэнэ усалhаа хохидолог регионуудта федеральна туhаламжа, дэмжэлгэ үзүүлхэ тухай асуудалнуудые Россин Правительствын хүтэлбэрилэгшын анхаралда табяа.

Буряад Республикын Президентын ба Правительствын хэблэлэй албан.

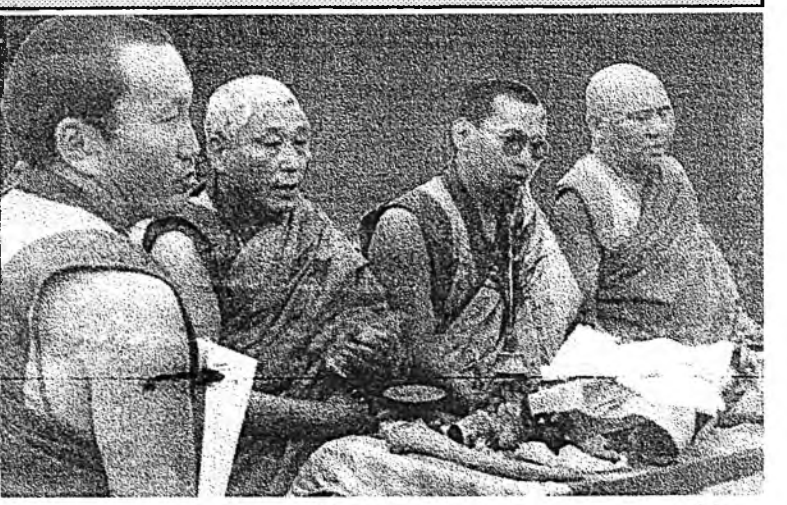

ОГТОРГОЙН АРШААНАЙ АРЮУХАНДА

Августын 13-най үглөөгүүр Дээдэ-Онгостойдохи Хамбын хүреэн шадар хүнгэн машинануд сугларанхай, газаа, досоогуурнь хүнүүдэй обооролдохонь харагдана.

11 сагай дүтэлхэ үеэр Еши-Лодой римбүүшэ, Далай-ламын шажанай түлөөлэгшэ Джампа Тинлэй, хамба лама Дамба түрүүтэй бүлэг санаартан хүреэнэй зүүн-урда булан шадар баригдахаар хараалагдаhан Сахюусанай дуганай hууриин табигдажа байhан газарта хүрэжэ ерэбэ. Урид бэлдэгдэжэ, оёортонь хирпиисэ дэбдиhэн нүхэ худар хамба лама сэнхир хадаг табижа, дээрэhээнь эрдэниин зүйл, Бурханай Ном тарнинуудтай бүмбэ, хажуугаарнь мүргэлшэдэй үргэhэн зэд хашарhа мүнгэн табигдажа, барилга бүтээжэ байhан хүдэлмэришэд цементын холисоор хушажа захалба. Эндэ байhан ламанар Манзашэри, Ямандага бурхануудта зорюулагдаhан номуудые уншана.

Эгээл энэ үедэ бүрхэг тэнгэриhээ түрүүшын жэжэхэн дуhалнууд шэдэржэ захалhан аад, ойро зуура шангадаадшье абана. Сугларhан hүзэгшэд шүхэрнүүдээ задалжа, лама багшанараа бороohоо далдалаадхиба. Уданшьегүй ламанар, hүзэгшэд тус дуганай hуурилhаа баруун тээнь эхилэгдэhэн барилга тээшэ шэглэбэ. Эндэ Дуйнхор дасанай тэгэн дунда бүмбэ шэнгээгдэжэ, тусхай уншалга бэелүүлэгдээ.

Хамбын хүреэндэ болоhон ёнололдо hаарамба лама Гэлэг-Жамса, соржо лама Туваан-Доржо, Цыбаан лама, дасангай барилгые мүнгөөр хангажа байгаа "Мотом" акционернэ бүлгэмэй генеральна директор М. К. Тушемилов болон бусад хабаадаа.

Н. БАДМАРИНЧИНОВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: хамба лама Дамба, Еши-Лодой римбүүшэ, Джампа Тинлэй, Гэлэг-Жамса hаарамба.

С. БАЛДУЕВАЙ фото.

Адууhа малда—элбэг тэжээл

ЭРШЭТЭ АЖАЛАЙ ЭХИН

Нинтын адууhа малда нэгэрhэн недели соо хэды хэмээн бүдүүн болон шэмэтэ хэмээл бэлэдхэгдэбэб гээд, үдөө ажахын болон эдеэ ороой министерствын тулуулhан ээлжээтэ мэдээнэй дүн, баримтануудые шэнжэлэн харалда, республика дотор нүүдэ үедэ бүхыдөө 24697 гектар талмайн ургаса сабшагдан хагаагдажа, тэрэнэй 17205 гектарайнь ногоон хуряагдан габа гэхэ гү, али дүн хамтадаа 1880 тонно үбhэн hүрилэгдэбэ. Кабанскын, Зэдын аймагуудай ажахынууд урда үбhэ бэлэдхэхэ эршэеэ үдөө алдаагүй, энэ шухала ажаланиия эмхи гуримтайгаар зохиhэзэр зандаа. Эдэ аймагуудта оной августын 9-нэй дүнгээр бүхыдөө 3426 ба 2516 тонно үбhэ бэлэдхэжэ абаа, тэдэ hаалhан түсэбүүдээ 21,3 ба 7,5 процент бэелүүлжэ шадаа. Мухар-Шэбэрэй, Сэлэнгын, Тарайнаймагуудай ажахынууд эдэ үдэрнүүдтэ үбhэ бэлэдхэхэ ажалайнгаа эршэ яhала абаад байна. Тусхайлан хэлэбэл, Тарашзбэрэйхид үнгэрhэн арбан хоног соо бүхыдөө 1163 тонно, сэлэнгынхид 974 тонно үбhэ hүрилжэ абаба.

Үлэхэтэй хамта Хойто-Байкалай, Баунтын, Ивалгын аймагуудай колхоз, совхозууд августын 1-hээ 9 болотор нэгэшье центнер үбhэ нөөсэлбэгүй. Эдэнэрэй шалтагааниинь эли юм ааб даа. Эмхидхэлэй хүдэлмэриин hуладаhанhаа эхи үндэhэтэй гэхэдэ, алдуу болохогүй. Баргажанай, Прибайкалиин, Тарбагатайн болон Түнхэнэй аймагуудта шухала энэ хүдэлмэри эршэеэ үшөө абаадүй байhаар.

Шэмэтэ тэжээл тухай тогтон хэлэбэл, Зэдын болон Кабанскын аймагай ажахынуудта энэ шухала хүдэлмэри даб дээрэ эрхилэгдэжэ байна. Республикын бусад аймагуудта сенаж дараха хүдэлмэри үшөө эхилээдүй.

Силос дараха хүдэлмэри тушаа хэлэбэл, республикын найман аймагай ажахынууд энэ шухала хүдэлмэри даб дээрэ эрхилнэ гэхэ гү, али hүүлэй мэдээгээр республика дотор бүхыдөө 10565 тонно силос дарагдаба гэжэ онсолхоор. Тодорхойлбол, Бэшүүрэй аймагай колхоз, совхозууд, таряашанай ажахынуудай эблэлнүүд, нэгэдэлнүүд энэ үдэрэй мэдээгээр дүн хамтадаа 3878 тонно, Хяагтын аймагай ажахынууд 700, кабанскынхид 2352, Прибайкалиин аймаг 182, хориинхид 1305, Захааминай аймаг 1463 тонно силос даража, нөөсэлhэн байха юм.

Электрын эли хүсэнэй болон дизельнэ түлишын үнэ сэнгүүдэй дээшэлhэн ушарhаа Буряад ороной ажахынууд энэ жэлдэ адууhа малда тон хэрэгтэй витаминтай ногооной гурил бэлэдхэхэ эршэеэ баhал хараадаа абанхай. hүүлшын мэдээнэй ёhоор, 1794 тонно витаминтай ногооной гурил гаргагдаа гэхэ гү, али түсэб 16 процент дүүргэгдээ. Хяагтын аймагай колхоз, совхозууд энэ удаа урдалхуу ябана гэхэ гү, али 700 тонно, кабанскынхид 694 тонно сэнтэй гурил гаргаhан байна.

Мүнөөдэрэй байдалаар республика дотор бүхыдөө 256724 тонно тэжээлэй единицын хэмжээнэй тэжээл бэлэдхэгдэхэ ёhотой аад, даб дээрэ 13430 тонно тэжээлэй единицын хэмжээнэй тэжээл бэлэдхэгдэбэ. Даб дээрэ Зэдын аймагай ажахынууд эгээл ехэ гү, али 3800 тонно, Кабанскын аймагай ажахынууд 723 тонно, бэшүүрэйхид 1022 тонно тэжээл бэлэдхэжэ абаба гээд, энэ мэдээн соohоо ойлгохоор.

Эдэ тоо, баримтануудhаа ямар тобшолол хэхэб гэхэдэ, республикын ажахынууд үбhэндөө жиижэ үшөө ороодүй гэжэ онсолон тэмдэглэхэ шухала.

Редакциин социально-экономическа таhаг.

ГЭРНУУД БАРИГДАХА

Росси гүрэндэ, мүн Буряад орондо гэр байрын асуудал хэзээдэшье хурса байhаниинь баранда мэдээжэ гээшэ ааб даа. Гүрэнэй талаhаа үгтэдэг, эмхи предприятинуудай хүсөөр баригдан ашаглагдадаг гэрнүүдэй тоо мүнөө хараа байса үсөөржэ, дэлгүүрэй харилсаанай ёhо гуримаар лэ гэр байраяа худалдан абаха саг ерэнхэй.

Тиибэшье дайнай ветерануудта, хардалга мүрдэлгэдэ ороhон хүнүүдэй гэр бүлэнүүдтэ, олон үхибүүтэй айлнуудта болон бусадта ямаршье түлбэригүйгөөр гэр байрануудай үгтэхэ гурим сахигдаhаар. Мүнөө иимэ хүнүүдэй тоо Улаан-Үдэдэ 1993 болодог юм.

Мүнөө хотын барилгын ба архитектурын управленидэ Улаан-Үдын барилгын генеральна түсэб табигдана. Энэ түсэбэй ёhоор, мантан томо завод фабрикануудай барилга hаяар үгы, харин гол шэглэлынь хадаа—гэр байра ба социальна удхатай элдэб барилгануд болоно. Үмсэдөө гэр бариха ябадал али болохоор дэмжэгдэхэ удхатай. Гэхэтэй хамта, муниципальна мэдэлэй гэр байрануудай барилга үргэлжэлүүлэгдэжэл байхаар хараалагдана. Энэ программын ёhоор, 1996-98 онуудта 750 мянган дүрбэлжэн метр талмайтай 15 мянган квартира ашаглалгада үгтэхөөр түсэблэгдэнэ. Тиихэдэ үмсын гэр барилгада 12 мянган участок таhалагдан үгтэнхэй.

"Эдэ бүгэдые бэелүүлхэ талаар хараа бодолнууд, мүнгэн зөөри тушаа зарим тэды шиидхэбэринүүд бии. Хотымнай мэри урдаа табиhан энэ зорилгоёо бэелүүлхэ гэhэн бата эрмэлзэлтэй",—гээд мэрэй орлогшо, Улаан-Үдэ хотын ахамад архитектор П. Г. Зильберман мэдүүлнэ.

В. ШАГДУРОВ.

Адууһа малда – элбэг тэжээл

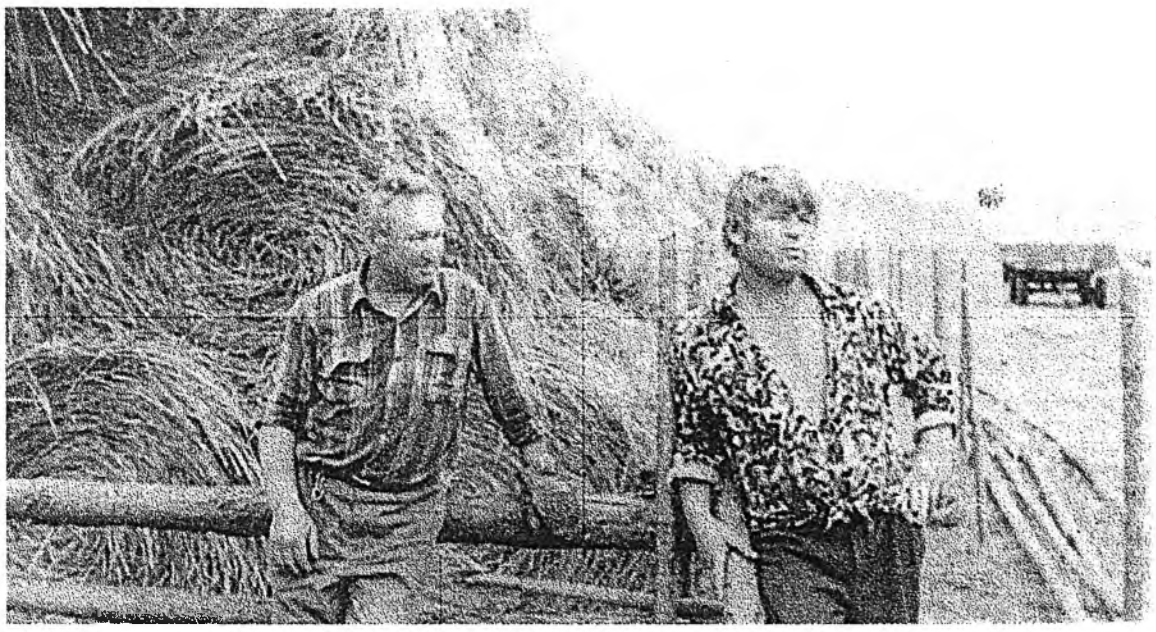

БАРАЙХИД БАЯН УРГАСАДАА УРМАШАНХАЙ

Бар һууринһаа урагшаа нэмжыһэн үргэн аад, уташаг һайжаруулагдаһан, олон жэлэй ногоо таригдаһан нуга сабшалан дээрэ рулонно прессээр тюк болгогдоһон олон тоото "бухал" үбһэн трассаар урагша хойшоо ябаһан хүнэй нюдэндэ ехэл уриханаар харагдана. Энэ баримтата байдал юу гэршэлнэб гэхэдэ, ниитын болон хубиин адууһа малда тэжээл нөөсэлхэ хаһын мүнөө түлэг дундаа ябажа байһыень үшөө дахин элишэлжэ үгэнэ бшуу.

Трассаһаа хажуу тээшээ гаража, посходой үргэн ехэ үүдээр орохоор, үбһэшэдэй эдеэ бэлдэжэ байһан газар тээшэ шэглэхэдэмнай, "Беларусь" түхэлэй хүхэ үнгэтэй хоёр трактор ГВК-6 гэдэг ногоо эрьюулэн урбуулжа тармадаг тармуурнуудые шэрэнхэй, үдхэнөөр сабшагдаһан ургаса баал болгохонь холоһоо харагдана. Ханаабай саада талада урдаа волокушатай МТЗ түхэлэй нэгэ трактор тюгтэй үбһэ түлхиһөөр һүриин табигдажа байһан һуури тээшэ абаашана. Үшөө нэгэ иимэ мөөртэй трактор үбһэ һүрилдэг түхеэрэлгээрээ тюгтэй үбһэ удхалан абаһаар, дүтэшэг зогсоһон тэргэтэй трактортадүтэлһөөр тэрэнээ тэргэдээрэнь буулгажархиха юм. Саана, хадын ташаланда рулонно пресс шагтагалһан хүхэ үнгэтэй "Беларусь" ээлжээтэ ажалаа хэхээ хулеэнэ хэбэртэй зогсоно. Эдэ бүгэдые харахада, таряашанай ажахынуудай Барай нэгэдэлэй механизаторнуудай тэрэ үдэр ехэл сүлөө забдагүй ажаллажа байһыень мэдэрхээр, ойлгохоор байгаа бэлэй.

Эдеэ шанажа байһан залуухан Марин Ивановатай эндэ уулзажа, звеное даагшыень һурахадамнай, һүринүүдээ хорёолхоёо ошонхой гэжэ хэлэбэ. Тиигээд тэндэһээ саашаа ябажа, ута гэгшын һүри хорёолжо байһан хүнүүдтэ дүтэлбэбди. Һүриин баруун таладань ГАЗ-53 түхэлэй ашаанай автомашина зогсоно. Тэрэнэй кузов соонь ябталаатай, ута гэгшын һургаагуудай ашаатай байхань харагдана. Һүри тойроод 3 хүн үзүүрлэгдэһэн гасуунуудые газарта зоожо, хоорондонь һургаагуудаа дабхасуулан хэхэ юм.

Үбһэшэдэй тус звеное үнинэй механизатор В. С. Гороховский энэшье жэлдэ дахинаа хүтэлбэрилнэ. Тэрэ өөрөө рулонно прессээр сабшаһан ногоо тюк болгон багсалан ажал бэелүүлдэг уялгатай гэжэ һүүлдэнь ойлгобобди.

- Харюусалгатай хаһаяа эхилһээр хоёр недели шахуу болобобди. Эндэ хэдэн үдэр соо бороо хура орожо, манда яһала һаад ушаруулба. Звенодомни тогоошонтоёо 14 хүн хүдэлдэг юм. Тусхайлан хэлэбэл, үбһэ һүрилдэг түхеэрэлгэтэй трактортa Степан Черных, тармуурнуудта Иван Худяов, Геннадий Кобылкин, хоёрдохи пресстэ Владимир Иванов, нүгөөдэнь өөрөө би, волокушатай трактортa Василий Фефелов, Т-25 түхэлэй тракторaар тармадагнай манай залуу хүбүүн Дмитрий Гороховский, дүрбэн косилкада Григорий Кобылкин, Сергей Фефелов, Геннадий Антонов, Константин Бурдуковский гэгшэд ажаллана. Би өөрөө гурбан хүбүүдээр түхэреэн жэл соо суг энэ сабшалан дээрээ хүдэлнэб. Бэшэмнай үбһэнэй үедэ хүлһэнэй ажал хэхээ ерэһэн зон, - гэжэ тэрэ звеногойнгоо гэшүүдтэй танилсуулба.

Эдэнэр байгша ондо 560 гектар даалгагдаһан нуга сабшалангай гектар бүриһөөнь дунда зэргээр 20 центнер гэхэ гү, али бүхы... 10000 центнер үбһэ т... болгон, һүрилжэ абаха... ажахытаяа хэлс... баталанхай. Звено... гэшүүд һүүлэй дүрбэн үдэ... хугасаа соо зургаад... һүриеэ бодхоожо бай... Хорёолжо байһан ... гэгшын һүриие. хэ... центнер болохо юм г... асуухадамни, 20... центнертэ дүтэлхэ бай... гэжэ хэлээ һэн. Даб дэ... 5000 центнер шахуу үб... сомогдожо абтаба.

Нуга сабшалангайн... ургасыень һайжаруул... талаар нёдондо жэл... "Новый горожник" гэжэ... гектар газараа хахал... "костёр безостый" гэ... олон жэлэй ногоо дахи... таряа бэлэй. Иигэжэ тэдэ... мүнөө энэ талмай дээрэ... гектарай 30-аад центнер... ургаса хуряажа абана.

- Салин түлбэрит... байгша ондо хубилагдаа... Ажахытнай хэлсээнэнь...

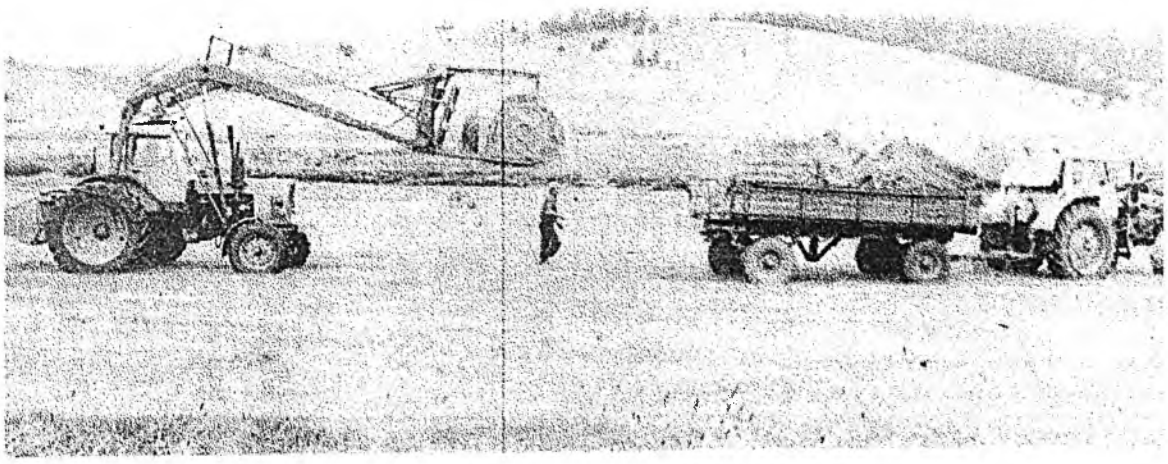

ёһоор бэлэдхэһэн цент... үбһэндэ хэды түхэриг м... түлэхэ юм? - гэжэ нуг... Гороховскидо хандабаб.

- Энэн тушаа үш... хоорэлдөөн болоогу... Ажахымн... хүтэлбэрилэгшэд мана... мэхэлхэгүй гэжэ найданб... Ажаллажа гараһан ... дүнгыемнай харюулг... байха, - гэжэ Владими... Степанович баталан хэлэ...

- Эдэ хоолыстнай яага... даажа абанхайб? - гэ... дахинаа тэрэннһээ асуубб...

- Нэгэдэлнай өөнэдтөө... процентыень даажа абанхаа... юм. Үдэртэ хоёр дахин э... бэлдэгдэнэ. Үдын хоол ш... болон хоёрдохи блюдэ... бүридэдэг. Үдэшэлэн г... сай ба мяхатай хартаабш... мяхатай лапшаа гү, а... мяхаар хэгдэһэн котле... гарниртаяа бэлдэгдэ... байна, - гэжэ звеное даа... тайлбарилжа үгэбэ.

Эдэнэр үглөөгүүр найм... сагһаа ажалаа эхилэ... үдэшэн 9-9,30 болот... хүдэлдэг заншалтай к... Юрэдөөл, үбһэшэдэй ... звеногой гэшүүд зориһон... лаб хүрэхэ арга боломжо... Юундэб гэхэдэ, тэжэ... бэлэдхэгшэд нилээд б... ургаса хуряажа ябана б...

Д. ДОНДОК...

Мухар-Шэбэрэй аймаг.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: звено даагша (зүүн гарһаа) Б... Гороховский; бэлэдхэгд... үбһэн тэргэдэ ашагд... тогоошон М. Иван... ажалдаа.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВА/...

ГҮРЭНЭЙ ДЭМЖЭЛГЭ БАГА ЗЭРГЭЭРШЬЕ ҺААНЬ...

АЙМАГАЙ түб Тарбагатай һууринай "Зенит" гэжэ бага предприятиин түрүүшын алхамууд тухай гурбан жэлэй саана "Тарбагатайская нива" һониной шоурнуудта мэдээсээ һэмди. Шадамар бэрхэ зон гэр тойропой эд бараа үйлэдбэрилжэ, хубсаһа хунар оёжо, байра байдал хангалгада өөһэдын туһа оруулхые шиидээ һэн.

- Энэ бага предприятиингаа столярна цехтэ модо, элдэб хэрэгсэл бэлдээд, шэрээ, орон, креслэ гэхэ мэтын үнэгүйхэн бараа үйлэдбэрилхэбди. Ателье ашаглалгада үгтөө. Хилээмэ бариха багахан түхеэрэлгэ тодхоод, хилээмэ наймаалхабди. Предприятидамнай дүрбэн автомашина, 2 трактор бии. Ондоо юун хэрэгтэйб даа. Иигээд лэ хүндэшье туһатай, өөһэдтөөшье олзотой хэрэг ябуулхамнай, - гэжэ бага предприятиин директор Мартемьян Григорьевич Болонев хөөрэнэ.

Зүгөөр М. Г. Болоневой хөөрөөгөөр хэрэгынь даншье урагшалнагүй ха. Мэдээжэ фабрикануудтай зэргэсүүлээ һаа, "Зенит" предприятиин урлан дархалһан бараанай сэн хямдахан лэ ааб даа. Хүдөөдэ ажаһуугшад дуратайгаар худалдан абана. Теэд "хүгжэм" удаан зэдэлээгүй. Элдэб бэрхэшээлнүүд захаһаа гаража ерээ. Хүдөөгэйхидтэ хаанаһаа мүнгэн байха һэм. Хүдөөдэ ямараар салингай түлэгдэдэгынь эли. Тиимэһээ зарим эдынь худалдагдажа, үлөөшэнь ехэнхидээ склад руу эльгээгдэжэ эхилээ. Ательегэй оёдолшодой хэрэг баһал өөдэлнэгүй. Үнөөхил шалтагаанууд. Хүдөөгэйхид үмдэ, самса абахал һэн бээ. Харин мүнгэеэ түлэхэ шадалгүй ха юм. Гансал хилээмэн таһалгаряагүй худалдагдана.

- Булта оролдожо олзотойгоор хүдэлхэ гэхэдэмнай, бидэнһээ дулдыдахагүй ямар нэгэ бэрхэшээлнүүд үзэгдэнэ. Бүхы ажалаа яб-тоб хэнэбди, теэд һүүлэй һүүлдэ ямаршье үрэ-дүн гаранагүй, - гэнэ Мартемьян Григорьевич.

М. Г. Болоневтой сугтаа һуужа, урагшагүйдэлгын шалтагаанууд тухай хөөрэлдэбэ, элирүүлбэбди. Хүсэгдэхэгүй сэнгүүд, диилдэшэгүй налог татабари гэжэ эли ха юм. Һарын турш зайн гал, автомашиныг түлиһэ, бүхы налог элдэб лицензиин татабари гэдэ тоолоо... сошомоор ехэ тоонууд гараадхиха юм. Эдэ бүхы налог татабари гүйсэд түлэхэ болоо... үйлэдбэрилһэн бараамнай хэды ехэ сэн хүрэ... гээшэб?! Үнөө ажалшадай салин түлэхэ, хэрэгсэлнүүдые худалдажа абаха хэрэгтэй, - Мартемьян Григорьевич бодолгодо абтана.

- Хамсыгаа шаман, ажалдаа орожо, амж... туйлаха гэһэн ямар ехэ эрмэлзэл бии б... гээшэб. Харин мүнөө урма зоригнай һалаа ш... Иимэ эрхэ байдалда олзотойгоор ажалла... аргагүй, - гэжэ худэлмэришэд һанамж... хубаалдана.

Тобшолол хэхэдэ, мүнөө бага бизнестэ... түрүүн гүрэнэй дэмжэлгэ, налогой гаараа... хэрэгтэй. Энэнние шэнэ һунгардаһан э... захиргааннһаа хүлеэмөөр ха.

С. ТЮЛЮ...

Адууһа мал үсхэбэрилтэ, амин шухала һалбари

НАРИН НООҺОН ХЭЗЭЭДЭШЬЕ СЭНТЭЙ!

Агын округой малай үүлтэр һайжаруулха зорилготой ажахын дарга, тойрогой ахамад племинспекторэй тушаалда һая томилогдоһон дүй дүршэл ехэтэй мэргэжэлтэ Цыбенжаб Дашинимаевта "Буряад үнэн" ба "Толон" һонинуудай сурбалжалагшад хандажа, Ага нютагай мал ажалай мүнөөнэй байдал ба тэрэнэй саашанхи хуби заяан, шэглэл тухай мэргэжэлтын бодомжонуудые тэмдэглэжэ абаба.

"Буряад үнэнэй" уншагшадта тэдэниие дурадханабди.

Мүнөө болоод байхада, округой мал ажахыда тодорхой сэгнэлтэ үгэхэнь тон орёо. Гэбэшье туршаад үзэе. 1990 ондо округ дотор 12657 тонно мяхан үйлэдбэрилэгдэдэг байһан. Колхоз болон совхозуудай, нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, хамтын ажахынуудай хуби тэрэ үеын мяханай үйлэдбэриин 71 хуби байгаа гэжэ тэмдэглэе. 1995 ондо округой янза бүриин ажахынууд хамта дээрээ 11030 тонно мяха бэлдээ. Харин эндэ хамтын ажахынуудай хуби оройдоол 15 процент болоод байна. Үшөө ондоо тээһээнь харая. 1994 ондо бүхы янзын ажахынуудай хоорондо һүнэй үйлэдбэрилгөөр 86,9 процентыень үмсын һаам хэлээ. Хамтын ажахынууд 1990 ондо 1748 тонно һү тушаадаг байһан аад, мүнөө тонно туршааба. Нооһонойшье үйлэдбэри өргө жэлэй туршада (1994-1995) 3,6 дахин доошоо унаа. Үбэртэ бодо-малай һүрэгэй тоо мүн лэ түргэн хороо, урожошье байна. Мүнөө округ дотор тоо бүридхэлгын зургаануудай мэдээнэй үзэлдэ, хамтын ажахынуудта 11000 тухай эбэртэ бодо мал үлөө. 1990 оной байдалтай сасуулбал, Агын райондо бодо малай һүрэгэй гурбанайнь нэгэн үгы бологдоо. Хороло үргэлжэлһөөр: 1990 ондо Агын райондо 18 мянган эбэртэ бодо мал байһан. Мүнөө 3300 толгой үлоо. Могойтын райондо 21 мянган байгаа. Мүнөө 4,5 мянга үлэбэ. Дулдаргада 15 мянган толгой эбэртэ бодо мал байһан аад, 4 мянга тухай бодо малаа ондо оруулжа шадаба.

Гэхэтэй хамта үмсын һалбарида 54 мянган толгой эбэртэ бодо мал баригдана. Үнэйшье мэдэһээр, һүрэгэй үнэнхи хубиень эмэ, түрэхэ мал эзэлдэг ха юм. Эндэ үмсын ажахын шанар эли бодо үзэгдэнэ.

1990 ондо хамтын ажахынуудта 13300 толгой үнеэд ба гунжад байгаа. 1995 ондо оройдоол 3670 толгой үлөөд байна гэжэ округой тоо бүридхэлгын эмхи мэдээсэнэ. Харин үмсын ажахынуудта 1990 ондо хамтадаа 25520 эмэ мал байһан һаа, мүнөө 30000-да хүрэбэ.

1990 ондо ажахы бүхэн 500-600 толгой һаамхай үнеэдтэй байхые багашье, ехэшье һаа ажахы уялгада тоолодог бэлэй. Мүнөө "Сагаан-Уула", "Балжана", "Тугшан", "Хүнхэр" ажахынуудта 200-һаа дээшэ толгой үнеэд үлөө. Гэхэтэй хамта, "Соото-Хангил" гэһэн асари томо ажахы оройдоол 50 эмэ үхэртэй. "Зугаалайда" нэгэшье үнеэн үлоогүй гэжэ округой тоо бүридхэлгын зургаанай тон һүүлэй мэдээсэл баримтална. Тиин һүнэй үйлэдбэри 1994 ондо 20 процентээр унаа. 1995 ондо тэрэ унагша хэмжээнһээ үшөө 50 процент доошолоо.

Нарин нооһото хонин һүрэгэй тоо толгойн хоролго үргэлжэлһөөр. 1990 онтой сасуулбал, гурба дахин үсоороо. Энэ хоролто үшөө үргэлжэлжэл байна.

Иигээд байхада, одоол онсо шууд хэмжээ ябуулганууд хэрэгтэй болоно гээшэ ха. Гэбэшье мал ажалда ямаршье онсо бүгэдэ хэмжээнүүдэй дүнгүүд түргэниинь 4-5 жэл болоод лэ, харагдадаг, аша үрэ үгэжэ эхилдэг юм. Энэ хадаа маанадай, мал ажалай мэргэжэлтэдэй, худэлмэриин онсо өөрсэ шэнжэ мүн гэхэдэ болоно. Сасуулбал, агрономууд, таряашад нэгэл жэл соогоо ажалай дүн харана ха юм.

Минии һанахада, энэ дорой байдалһаа бидэ нэгэхэн жэлэй туршада мултархагүйбди. Гэбэшье мал һүрэгүүдээ һэргээлгын зам хараа тухай эгээл мүнөодэрһөө бодомжолхо уялгатайбди.

Хэдэн зуун һаамхай үнеэдые барижа байха комплекснуудые дутэ нааша һэргээжэ шадахагүйбди. Тиимэһээ тон үнэгүй харуулһатай, һайн шанартай мяханай үүлтэрэй эбэртэ бодо малай һүрэг үдхэжэ эхилэе гэхэ байнаб. Ажахы, нютаг, һуурин бүхэндэ энэ ажаябуулгын эхин һуури табигданхай гэхэдэ болохо. Зоотехническэ эрилтын, ехоор, эрдэм ухаанайшье округ дотороо бидэ яһала һайн баазатайбди. Энэ хадаа Могойтын үүлтэртэ эбэртэ бодо мал удхэхэ тусгаар ажахы хэдэн жэлдэ яһала амжалгатай худэлжэ байна.

Эбэртэ бодо малаар хэлэжэ дүүргэхэ болобол, иимэ байна. Мүнөө 1990 онһоо хойшо үмсын мал 17 мянган толгой байһанаа, 20 гаран мянган болотороо үлөө. Энэ хадаа бүхы манай саашанхи ажалда тон ехэ нүлөө үзүүлхэ болоно. Иигээд байхада, бидэ хамтын лэ ажахыда бүхы хараа шэглэлээ хандуулдаг байһан һаа, мүнөө имагтал һуурин, нютагай үмсын ажахын мал һүрэгые олошоруулха ажал шухалада бододог болохо һэмди. Сагай эрилтэ иимэ ха юм. Энэ талаар тодорхой хэмжээнүүдшье абтагдажа эхилээ.

Гэхэдэ һуурин бүхэндэ мал ажалай хангалгың албаной газар байгуулагдана. Энэ хадаа хэдэн олон зорилгонуудые, асуудалнуудые шиидхэхын (ажалай, малай, элүүрэй, олошоруулгын...) хажуугаар бүхы округой мал һүрэгэй һэргээлгэдэ тон ехэ нүлөө үзүүлхэ болоно. Юуб гэхэдэ, һуурин бүхэндэ ажалгүй болошоһон тон дээдын бэлэдхэлтэй зоотехник, ветеринарнууд олон ха юм. Мүнөө бидэ энэ мэргэжэлтэдые нютагай мал удхэлгэ-үйлэдбэрилгын бүлэг болгожо эхилбэбди. Энэл бэшэ гү, манай округой мал һүрэг дахяад һэргээлгын эхин шата.

Мүнөө тодорхой алхамууд хэгдэжэ байна. Агын ветлечебницын дэргэдэ үмсын мал отондо оруулха ажал дахяад һэргээгдээ. Дээрэ нэрлэгдэгшэ удхэлгэ-үйлэдбэрилгын бүлэгүүд Хүнхэр, Хүһөөшэ нютагуудта яһала эдэбхитэйгээр худэлжэ эхилээ. Иимэ бүлэгүүд ябан округой бүхы нютагуудта эмхидхэгдэхэ ёһотой. Энэ манай тон дутын хараа түсэб гээшэ. Гэхэтэй хамта бидэ (би округой худөө ажахын департаментын ба округой хүнэһэ хоолой департаментын зүгһөө хэлэнэб) һуурин бүхэндэ худалдаа наймаанай пунктнуудые нээхэ түсэбтэйбди. Эндэ мүн лэ хэдэн зорилго асуудалнуудые шиидхэнэ гээшэбди. Нэгэдэхеэр, мүнөөхил ажалаар хангалга. Хоёрдохёор, үмсын ажахынуудһаа (янза бүриншье гээд саашадаа хэлэхэ болохобди) һү, мяха худалдан абахабди. Иихэдээ бидэ һү, мяханай түлөө талха, таряа, малай тэжээл гэхэ мэтые, саашадаа мүнгэшье түлэхэ аргатай болохобди.

Һү һаалиин асари томо фермэнүүдые бидэ һая наашашье бодхоожо шадахагүйбди гэжэ дурдаа һэм. Энэ хадаа мүнөодэрэй манай эли бодото байдал ха юм даа. Тиимэ һэн тула, минии һанахада, мяханай, урда́най буряад-монгол шэрхихэн мал барибал дээрэ ха. Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, мяханай үүлтэр мүнөодэр бариншатай ха. Гэбэшье һүтэй үнеэдые бү мартаглэ нютагай эзэн эхэнэрнүүд.

Мүнөө худөө бэлшээритэй, мяханай шэглэлтэй мал һүрэг шүүбэритэй гээшэ. Эндэшье һайн үүлтэртэ малгүйгөөр холо ошохогүйбди. Могойтын ажахы мүнөө хада округоймнай ажахы бүхэндэ мяханай һайн үүлтэрэй бодо мал худалдажа шадаха.

Хонин ажал. Энэ хадаа манай омогорхол байһан гэхэдэ, нэгэшье алдуу болохогүй. Олон үе хонишод үнэтэ, нарин нооһото хонин һүрэгүүдые тэнжээгээ. Манай нооһон (тон округой) дэлхэй дээгүүр дээрэшье, доогууршье байхагүй жэшээтэй бэлэй. Энэ ехэ хэрэг доройтоод байна гэжэ өйлгоё. Гэбэшье тоо, баримтануудта хандая. Мүнөө нэгэ толгой нарин нооһото хони тэжээхын тула жэлэй 50 мянган түхэриг хэрэгтэй. Монгол хони тэжээбэл, 4 мянган түхэриггэ болохо.

Нарин нооһото хонидто заабол зелёнко тариһан бэлшээри, монсогор тэжээл, гурил гэхэ мэтэ тэжээлэй зүйл хэрэгтэй болохо. Энээгээр багсаахада, монгол хонин бариишатай бэшэ аал. Гэбэшье һүүдэй һүүлдэ нарин нооһото хонин 80 мянган түрэсэ, харин нютагай бүдүүн нооһото хонин 67 мянганай ашаг олзо асарна. Минии һанахада, ойро зуурын түргэн олзо харабал, үмсын ажалшад (фермернүүд) урданай хонидые барибал, бариишатаха гээшэ ха.

Харин томо, хүсэтэй ажахынууд нарин нооһото хонин һүрэгөө алдаха ёһогүй. Нарин нооһон хэзээдэшье сэнтэй байха.

Мүнөө хони, хурьгадай нёгоондо садажа байпан саг. Ямар малшанай эльгэ зүрхэн хурьгадай мааран, тангаршаалдан урилдан гүйлдэхэдэ баясажа, худэлхэгүйб! Тиимэһээ бүхы нютагайнгаа малшадта амжалта хүсэн үлэнэб. Эрьехэ наран мандахал бэзэ гэжэ найдая.

Ц. ГОНГОРОВ бэшэжэ абаба.

Дэлгүүрэй үнэ сэнгүүд

ЗАРИМ ЗҮЙЛНҮҮДЭЙ СЭНГЭЙ БУУБАШЬЕ, ТЕЭД...

Үнэ ХОТЫН түбэй дэлгүүр дээрэ наймаанда табигдаһан зарим зүйлнүүдэй үнэ сэн үнэгэрһэн амаралтын удэр хайшаа хубилбаб гээд харахада, **мяхан болон мяханай зүйлнүүд:** акционернэ "Горкооторг" бүлгэмэй табиһан үнэрэй килограмм мяхан 16000, гахайн мяхан 17500, хониной мяхан 14000, үмсэһөө орohон үнэрэй мяхан 11000-27000 (1000 түгэриг өөр дээшэлээ), Зэдын Ямагай Борьёогой совхоз нуулдахадаа, үхэрэйнгоо килограмм мяха 20000-22000, гахайн мяха—15000-19000 (дээдэ талань 1000 түхэриг өөр доошолоо), гахайн дабһалгдаагүй гадар өөхэн 17000, гахайн дабһалгдаһан гадар өөхэн 20000, гахайн онгоогдоһон гадар ооxэн 25000, хониной мяхан 13000-16000, Агаа асарһан хониной мяхан 14000-17000, амиды хонин 250000, Улаан-Удын мяханай комбинадай асарһан гахайн мяхан 17500, хониной мяхан 11880 түхэриг гэжэ байна.

Гэдэнэ дотор тухай хэлэбэл, нэгэй килограмм эльгэн—15000, уушхан—8000, эүрхэн—10000, гэдэнэ дотор 4000-7000, хэлэн 16000-20000, бөөрэ 5000-6000 түхэригоор зондо дурадхагдаба.

Тахяагай мяхан тухай хэлэбэл, Загарайн бройлерно фабрикын худалдаһан тахяагай мяхан 14500, тахяагай эльгэн 14000, Улаан-Удын шубуунай фабрикын 1-дэхи категориин тахяагай мяхан 12100, 2-дохи категориин тахяагай мяхан 9900 түхэриг түрэбэ. Тахяагай гуя мяханай сэн 12500 түхэригоор наймаанда табигдаа.

Колбаса болон мяханай зүйлнүүдһээ абабал, Улаан-Удын мяханай комбинадай зондо дурадхаһан 8 зүйлэй колбасануудта: "украинска жарена" сортын 34300, сонгоогдоһон үбсүүнэй мяхан 32340 түхэригоор, "для завтрака" сортынхи 18700, сосиска 25630, буженинэ 38720, "селенгинскэ" сортын эгээл үнэгүй 15400 түхэригөөр, акционернэ "Горкооторг" бүлгэмэй киоскдо 8 зүйлэй, тэрэ тоодо: дутуушагаар сонгоогдоһон "кубаниска" сортын колбаса 31000, "для завтрака" сортынхи 21300, дабһалгдаһан гахайн саала 18000, сардельке 26100, сосиска 28100.

Загаһанай зүйлнүүд: хүйтөөр сонгоогдоһон горбуша 25000, омоли 18000-25000, селёдко 12000, дабһалгдаагүй горбуша 12000-13000, минтай 6500-7000, омоли 8000-12000, ялаагана 7000, 300 граммай омолиин түрьһэн 45000, хэлтэгэнэ 10200, селёдко 7200 түхэригоор наймаанда табигдаба.

Һүн болон һүнэй зүйлнүүдэй сэн балай һэлгээд орхибогүй. Урдахи амаралтын удэр наймаанда байгша хахад литрэй саарһан туулмагтай кефир 2000, хахад литрэй ацидофильна һүн 2700, 9 процент тоһолигтой 250 граммай ээзгэй 3700, тоһолитгүй 250 граммай ээзгэй 2500, колбаса болгогдоһон сыр 18400, "радонежскэ" 21000-22000, хахад литрэй баанхатай худөргэй зөөхэй 15000, килограмм худөргэй ээзгэй 5000-10000, "костромской" сортын хатуу сыр 25000-27000, Эрхүүгэй саарһан амһартатай литр һүн 5200, хуурай хатаагдаһан һүн 13500, "буковинска" сортын хатуу сыр 24000, "радонежскэ" сортын хатуу сыр 25000 түхэригэй сэнтэй байгаа.

Огородой эдэн: 10 литрэй хүнэг хартаабха 20000, нютагай сортын помидор 3600-10000, капуста 3500-4000, шэнэ үгэрсэ 3000-4000, ногоон маигир 1500, багса укроп 1000, багса морхооб 2000, багса петрушка 2000, багса мангир 2000, багахан нэгэ свёкло 1500, килограмм редис 2000 түхэригоор худалдагдаба.

Жэмэс: яблока 7500-14000, абрикос 14000, банаан 8000-9000, арбуз 3500-4000, үзэм—14000, апельсин—13000, сливэ—10000, дыни—5000, хүнэг зэдэгэнэ 150000, хүнэг нэрһэн 65000.

Бэшэ зүйлнүүдһээ абаад харабал, тахяагай 1-дэхи категориин үндэгэн 5500-7200, 2-дохи категориин үндэгэн 6000, элһэн саахар 3500-3600, рафинад саахар 5500, зүгын сэсэгэй тоһон—20000, зүгын гэршүүхын тоһон 25000, дабһалгдаһан 600 граммай баанхатай һархяаг 10000, дабһалгдаагүй килограмм һархяаг 8000, хайлуулһан гахайн өөхэн 20000 түхэригөөр наймаанда табигдаа.

Редакциин социально-экономическа таһаг.

Эрхэтэ РАДНАЕВ,
Россин Эрдэм һуралсалай академиин гэшүүн-корреспондент, профессор

ЭХЭ ХЭЛЭН ТУХАЙ БОДОЛНУУД

(Багшын булан)

(Түгэсхэл. Эхиниинь августын 13, 14-нэй дугаарнуудта).

Буряад хэлэнэй нютаг хэлэнүүд иимэрхүү морфологическа онсо илгаануудтай. Буряад хэлэнэй морфологическа байгуулга нэгэн, булта буряадуудта адли. Тиимэһээ нютаг ба литературна хэлэнэй морфологи адлирхуу гӭэшэ. Түрэлхи хэлэнэймнай хэлэлгын хубинууд, тэдэнэй разрядуудд, падежнүүдээр хубилалта, глаголой ба бэшэшье хэлэлгын хубинуудай дүрсэнүүд адлинууд. Тиигэбэшье нютаг хэлэнүүдэй морфологидо илгаануудд ушардаг. Иимэрхүү илгаануудд бии: 1/ нэрэ үгэнүүдэй падежнэ залгалтануудд ондо ондоо байдаг. Энэнь ехэнхидээ нютаг хэлэнэй фонетическэ онсо илгаахаа болодог. Нэрын падеждэ цонгоол, сартуул нютаг хэлэндэ "н" хашалган унадаг, морё /лит. хэл. морён/, хонё /лит. хэл. хонён/, хамаанай падеждэ иимэ илгаануудд байдаг: -а, -о, -э: гэрэ лит. хэл. гэрэй), галя (лит. хэл. галай),хоньнё /лит. хэл. хонёной/,айн, ойн, эйн: хадайн /-лит. хэл. хадын/, санайн /лит. хэл. санын, -ы: модны, хадны /цонгоол-сартуул нютаг хэлэн/, үйлын, зэбсэгэй, гаралай падежнүүдэй залгалтануудд: гэрыги /гэрые/, хадыги /хадые/, гэрээс /гэрһээ/, гэрээн, /гэрһээ, гэрааан, гэрһээн/, нохоёор /нохойгоор/, даляар /далайгаар/ г.м. 2/ нютаг хэлэнүүдтэ үгэ ба тэрэнэй дүрсэ бии бололгын суффикснууд нэгэ нютаг хэлэндэ бии аад лэ, бэшэ нютаг хэлэндэ үгы болоһон гү, али дэлгэрэнгы ба дэлгэрэнгы бэшэ байдаг /олоор ба үсөөнөөр үгэнүүдые бии болгодог/. Жэшээнүүд: гахад, нохӧд, тугад /баргажан нютаг хэлэн/, буряһууд, морёһууд /боохон нютаг хэлэн/, ерээшэ, ябааша, һуугааша /алайр, эхирэд г.м. нютаг хэлэнүүд, лит. хэл. ерэдэг, ябадаг, һуудаг/, һанаан, гэрдээн /эхирэд нютаг хэлэн, һанамжа, гэрлэлгэ /г.м. 3/ зарим хэлэнүүд нэгэ хэлэлгын хубиһаа ондоо хэлэлгын хубида нүүжэ, лексикэ удхаяа гӭэжэ, ганса грамматическа удхатай болоһон байдаг: зангаар /түнхэн нютаг хэлэн, лит. хэл. адли/ бийээрэ /баргажан нютаг хэлэн, лит хэл. х . өөрөө/, зарим суффикснуудд нютаг хэлэнүүдтэ үгы байдаг: ябанхай, ерэнхэй, /лит. хэл./, бишытхан/ баргажан нютаг хэлэн, лит. хэл. бишыханхан/, ерэ барай /баргажан нютаг хэлэн, лит. хэл. ерээ аа гү/г.м.

Буряад хэлэнүүдэй нютаг хэлэнүүдэй лексикэдэ илгаануудд олон. Нютаг хэлэнүүдэй лексикын үгэнүүдые иимэ бүлэгүүд болгожо хубаанабди: 1/ удхаараа адли аад, ондо ондоо абяанай бүридэлтэй: доржоохой-борбилоо, шоогой-ямаан, һэбхүүл-дэгнүүл; 2/ абяанайнгаа бүридэлөөр адли аад, удхаараа ондоо үгэнүүд, олон дабхар удхатай үгэнүүд: баабай /үбгэ эсэгэ/, баабай /эгэшэ/, зураха, зураг зураха - зураха /лит. хэл. бэшэхэ/, дуудаха /дуудажа асарха-дуудаха /лит. хэл. уншаха/, тусхай ганса нютаг хэлэндэ хэрэглэгдэдэг үгэнүүд: сиибрэн, тибоосо, хапы /байгал-худара нютаг хэлэн/ эмээлхэй, хиимэ, голоод /баргажан нютаг хэлэн/, 4/ нэгэ адли үндэһэтэй, удхатай аад лэ, ондо ондоо суффикснуудаар гараһан байдаг: таһаг-таһалга, хадуур-харуул, гэрлээн-гэрлэлгэ, 5/ нэгэ нютаг хэлэндэ ондо ондоо ород үгэнүүд, тэдэнэй орондо үндэһэн үгэнүүд байдаг: шэргүүбшэ-оглёобо, сулхи-оймһон, үһээ-потолог, оёор-поол, хабтагай-хулпаа, хартаабха-хортообхо, бүүльбэ, яабалха.

Гадна нютаг хэлэнүүдэй лексикэдэ тогтомол холбоо үгэнүүд /фразеологизмүүд/, эхир /парна үгэнүүд/, сӭэртэй үгэнүүд, хүнэй ба дайдын нэрэнүүд ондо ондоо байдаг.

Нютаг хэлэнүүдһээ тогтомол холбоо үгэнүүдтэ жэшээнүүд: эльгээ хатаха, бороодоһо бурьюулха, муу борьбоёо гӭэхэ, ада үзэхэ, хэлэ амаа үзүүрлэхэ, үргэ матаха, ама хэлэхэ, шарай адуулха, ойндо хабшуулха г.м.

ЛИТЕРАТУРНА ХЭЛЭНЭЙ ҮНДЭҺЭН

4. ЛИТЕРАТУРНА хэлэнэймнай үндэһэ һууринь боложо, хори нютаг хэлэн 1936 онһоо абтаһан гэжэ дээрэ хэлэгдэһэн байна. Энэ сагһаа буряад литературна хэлэнэймнай хүгжэлтын шэнэ шата нӭэгдэһэн гӭэшэ. Литературна хэлэмнай энэ үеһөө үндэһэн буряад хэлэн дээрэ хүгжэжэ эхилээ. Хори нютаг хэлэмнай бүхы буряад хэлэнэй онсо зүйлые алдаагүй, бэе бэеһээ даажа абаһан юм. Хори нютаг хэлэн гӭэшэ нютаг хэлэнүүдтэ орходоо эгээ баяниинь гэхэдэ болохо. Тус нютаг хэлэн литературна хэлэнэй хүгжэлтэдэ аргагүй ехэ үүргэ дүүргээ. Литературна хэлэмнай энэ нютаг хэлэн дээрэ үндэһэлжэ, ехэ амжалта туйлажа, зүб харгыда орохон юм. Мүнөө үедэ литературна хэлэн хори нютаг хэлэн хоёр адли бэшэ ааб даа. Литературна хэлэн хори нютаг хэлэндэ орходоо, һураггүй үргэн, ехэ үүргэ дүүргэнэ.

Мүнөө нютаг хэлэнэймнай үүргэнь - арадай аман зохёолой болон байра, байдалай хэлэн болоно гӭэшэ, национальна хэлэнэймнай нэгэ хубинь болоно. Нютаг хэлэнүүд литературна хэлэнэй нүлөөдэ саг үргэлжэ орожо байдаг. Мүнөө үедэ гансахан нютаг хэлэеэ мэдэдэг хүнүүд, үбгэжөөлнүүд үсөөржэ байна. Литературна хэлэнэй үгэнүүдые активна хэрэглээгүйшье һаа, пассивна мэдэнэ, литературна үгэнүүдые заабол дуулаһан байдаг. Литературна хэлэнэй ба ород хэлэнэй нүлөөнһөө боложо, нютаг хэлэнүүдтэмнай шэнэ үгэнүүд бии болохоёо болинхой. Жэшээлхэдэ, доржоохой, шоогой г.м. үгэнүүд.

Нютаг хэлэнэй үгэнүүд уран зохёолой геройнуудай хэлэндэ хэрэглэгдэхэ ёһотой байгаа. Баргажанай, Алайрай хоёр үбгэжөөлнүүд зохёол соо литературна хэлэн дээрэ хөөрэлдэхэ бэшэ ха юм. Нютаг хэлэнэй үгэнүүд, илангаяа түүхын зохёолнууд соо олоор хэрэглэгдэхэ ёһотой.

Мүнөө үедэ литературна хэлэнэйнгээ үндэһэ һуури үргэдхэөөр боложо байна. Литературна хэлэнэймнай үндэһэ һуури боложо, бүхы национальна буряад хэлэн болохо ёһотой. Бүхы национальна хэлэнэйнгээ, тэдэнэй хубинууд болохо нютаг хэлэнүүдһээ таараха, баяжуулха юумэнүүдые литературна хэлэндэ оруулха гэжэ һанагдана. Илангаяа эхирэд, булагад, хонгоодор нютагай хэлэнүүдэй лексикэһээнь литературна хэлэндээ абаха. Усть-Ордын округто литературна хэлэмнай дэлгэрнэгүй, хэлэниинь ойлгосогүй. Тиимэһээ "Усть-Ордын үнэн" газетые олониинь уншанагүй, ойлгоногүй. Бидэ буряадуудд нэгэл литературна хэлэтэй байха ёһотойбди. Буряадуудай баян аман зохёол илангаяа эхирэд, булагад, хонгоодор г.м. нютаг хэлэнүүд дээрэ бэшэгдэнхэй. Ааруехэ "Гэсэр" зохёолой, эпосэй хэлые анхаралдаа абангүй байжа болохогүй. Литературна хэлэндээ оруулалсаха ёһотойбди.

Литературна хэлэнэймнай баялигынь нютаг хэлэнүүд болохо ёһотой. Манай һанахада, нютаг хэлэнүүдһээ иимэ юумэнүүдые абамаар. Фонетикэһээ: 1/ аялган абяануудай /фонемэнүүд/ бүридэл бүхы буряад хэлэнэй адлирхуу түргэн аялганууд /а, о, у, э, ү, и - 6 фонемэ/. Нютаг хэлэнүүдһээ түргэн "ө" литературна хэлэнэймнай фонетикэдэ ороногүй. Энэ аялган хори нютаг хэлэндэ "ү" болонхой. Удаан "өө" аялгатай үгэнүүд соо энэ аялган ушарһаар: өсөөн, мөнөө, хөдөө. Түргэн "ө" абяа эхирэд, булагад, хонгоодор, цонгоол-сартуул нютаг хэлэнүүдтэ бэеэ даанан фонемэ /абяан/ болодог: өбэл, өдэр. Манай һанахада, түргэн "ө" абяае иимэ ушарта аман хэлэндэ хэрэглэхэдэ болоно. Бэшэг дээрэ "ү" үзэгөөр бэшэхэ: Удаан аялганууд: аа, оо, уу, ээ, үү, ии, өө, ы /8 фонемэ/. Эндэ "ии" "ы" хоёр бэеэ даанан, аминдаа фонемэнүүд: зохёохо-зохёохы /эндэ: причасти/. Дифтонгнууд: ай/а"/, ой/о"/, үй /у"/, үй/ү"/, эй/э"/ /5 фонемэ/. Нютаг хэлэнүүдтэ, илангаяа булагад, хонгоодор нютаг хэлэнүүдтэ, "эй" дифтонг удаан "ээ" болонхой: бээлӭэ /бэшэг дээрэ бӭэлэй/. Литературна хэлэндэ "эй" фонемэ удаан "ээ" фонемэһээ амяараа, бэеэ даанан фонемэ: гэрээ /абааб/ - гэрэй /модон/, гэртэй /болооб/ - гэртээ /һууна/, хэдытэб - хэдытэйб; 2/ хашалганууд. Нютаг хэлэнүүдтэ хашалганууд бии: "дж", "дз", "ц", "ч" /цонгоол-сартуул н.х./. Энэ хашалганууде литературна хэлэндээ абанабди: джаргал /лит. хэл. жаргал/, дзам /лит. хэл. зам/, цэцэг /лит. хэл. сэсэг/, чоно /лит. хэл. шоно/. 3/ фонетическэ зүйлнүүд /һэлгэлгэ, ассимиляци, уналга, үгэнүүдэй һэлгэлгэ г.м./ нютаг хэлэнүүдэй фонетикэдэ олон янзаар үнгэрһэн байдаг гэжэ дээрэ бэшэгдэһэн байна. Манай һанахада, эхирэд, булагад, хонгоодор нютаг хэлэнүүдһээ үенүүдэй һэлгэлтэнүүдтэй үгэнүүдые абамаар /нээмэл үе болодог/: бэлэгэлхэ /лит. хэл. бэлэглэхэ/, сэсэгэлхэ /лит. хэл. сэсэглэхэ/, булагалха /лит. хэл. булаглаха/, хэрэгэлхэ /лит. хэл. хэрэглэхэ/г.м. Иимэ үгэнүүдэй дүрсэнүүдые хоюулайень литературна хэлэндээ /аман ба бэшэмэл/хэрэглэхэ. Юундэб гэхэдэ, эдэ үгэнүүдэй дүрсэнүүд харилсахада ойлгосогүй бэшэ.

Морфологиһоо литературна хэлэнэй морфологиин хори н.х. адлирхуу байха. Тиигэбэшье нютаг хэлэнүүдһээ литературна хэлэндээ иимэ юумэнүүдые абамаар. Эхирэд, булагад, хонгоодор нютаг хэлэнүүдһээ иимэ дүрсэнүүдтэй үгэнүүдые абамаар: нэжӭэд /нэгэ-нэгӭэр/, хошоод /хоёр-хоёроор/, намтар /набтар/, зэмсэг /зэбсэг/, эмдэхэ /эбдэхэ/ г.м. Мүн баһа нэгэ удхатай аад лэ ганса үгэ бии болголгы суффикснуудаар илгаганууд үгэнүүдые литературна хэлэндэ хэрэглэхэ: тармуур /лит. хэл. тармуул/, барюур /лит. хэл. барюул/, хэрүүр /лит. хэл. хэрүүл/, харуур /лит. хэл. харуул/. Гадна үшөө жэшээнүүд, тугад, хонид, гахад, нохӧд г.м. Литературна хэлэндэ нүхэд гэжэ хэлэнэ ха юмбибди. Иимэрхүү үгэнүүд литературна хэлэн дээрэ харилсахадаа ойлгосотой ха юм.

Лексикэһээ: нютаг хэлэнэй лексикэһээ үгэнүүдые абахадаа, иимэ юумэнүүдые баримталха; 1/ литературна хэлые баяжуулжа шадаха, ойлгосотой үгэнүүдые абаха. Тиихэдээ эдэниие нэн түрүүн илангаяа уран зохёол соо оруулха; 2/ нэн түрүүн литературна хэлэндэ үгы ойлгосонуудые тэмдэглэһэн үгэнүүдые абаха: жэшээлхэдэ, Байгал-Хударын - загаһа барилгада, Түнхэн-Аха-Захааминай - һарлаг үхэрта, Агын һэеы гэртэ, тусхай нютагуудта бии ан гүрөөлнүүдэй, шубуудай, ангуудай, ургамалнуудай нэрэнүүдые заабол литературна хэлэнэйнгээ лексикэдэ оруулха; 3/ ород хэлэнһээ абтаһан үгэнүүдэй орондо буряад үгэнүүд нютаг хэлэнүүдтэ байдаг. Жэшээлхэдэ, баргажан нютаг хэлэндэ: эмээлхэй /лит. хэл. шожоолхо/, шэргүүбшэ /лит. хэл. оглёобо/, оёор /лит. хэл. поол/, булан /лит. хэл. углуул/, үһээ /лит. хэл. потолог/ г.м./ нютаг хэлэнүүдһээ илангаяа эхирэд, булагад, хонгоодор нютаг хэлэнүүдһээ үгэнүүдые үргэнөөр абаха. Литературна хэлэндэмнай иимэ үгэнүүд оронхой ха юм: нажар, хүүрэ, хура, таабай, теэбии г.м. Иимэрхүү үгэнүүдые олоор абаха: эдэнэр синонимико дүтэрхы удхатай үгэнүүд: хэлые баян болгохо ёһотой. Үшөө жэшээнүүд: һэбхүүл /эхирэд н.х./ - дэгнүүл /лит. хэл./, эльбүүр /эхирэд н.х./, шэрбүүр /боохон н.х./, хамуур /баргажан н.х./ - лит. хэл. биинэг; дамжуур /эхирэд н.х./, - гэшхүүр /лит. хэл./, соол, тура /лит. хэл. гэр/, таттаа /цонгоол-сартуул н.х./ - лит. хэл. гулабхаа /лит. хэл./, шиихан /эхирэд н.х./ - хадыга /лит. хэл./, ангуу /эхирэд н.х./ - шарха /лит. хэл н.х./, энги /лит. хэл. эрье/, халтагай, үрөөгэй /лит. хэл. хахад/ гэхэ мэтэ.

Статьягайнгаа түгэсхэлдэ иимэ тобшолол хэнэбди: 1/ литературна хэлэнэймнай баялигынь - нютаг хэлэнүүд; 2/ литературна хэлэнэймнай фонетикэ, морфологинь хори нютаг хэлэн дээрэ үндэлэлтэй; 3/ литературна хэлэнэймнай лексикэ - бүхы буряад национальна хэлэнэй, нютаг хэлэнүүдэймнай лексикэ болохо.

Түрэл хэлэмнай - түшэг хэшэгнай

ХАМТЫН ХҮСӨӨР ХҮГЖӨӨЕЛ

БУРЯАД хэлэмнай гүрэнэй хэлэн болоошье һаа, бата һуурияа эзэлнэгүйл даа. Республикымнай дӭэдын засагаархид буряадаар ямар нэгэн документ бэлдэнэ гэжэ һанана гүт? Үгы ааб даа. Аймагай гү, али сомоной зүблөөндэ түрэл хэлэн дээрээ бэлдэһэн саарһа асаржа үгөө һааш, ородшолоод асарагты гэхэл даа. Тиихэдэнь чахабши?!

Буряад нютагуудта гулваанараа нунгахадаа, тэдэнэй али зэргээр түрэл хэлэн дээрээ хөөрэлдэжэ, мүн бэшэжэ, уншажа шадахыень заабол хараада абаха ёһотой. Нютагай дарганарай суглаануудаа буряад хэлэн дээрэ үнгэргэдэг һаань, һайн байгаа бэлэй. Хаа яахана хүдөө тосхоной хамтын суглаануудта хабаадалсахадаа, зарим үгэ хэлэгшэдэй ородоор бирагүйшье һаа, булай муухай үгэнүүдые холбон хэлэхэһээ наада үгэ хэлэхыень шагнахада аягүйшэг лэ шэнгеэр лэ үзэгдэдэг.

Иигэжэ тамаа хэжэ, талхаа түүжэ байнхаар, буряадараа хэлээ һаань дээрэ нэн ха. Энэ нэгэдэхеэр.

Хоёрдохёор, түрэлхи хэлэнэй- хэшээлнүүдые үнгэргэхэдоо бидэнэр багшанар буряад зохёолшодойнгоо рассказуудд, туужа болон романуудыень нураршадтаа заабол уншуулха гэжэ ороддонобди. Тэдэ н ю т а г а й м н е библиотекэнүүдтэ тиимэ номуудд тон лэ хомор. Мүнөө жэлдэ Д. Мадасоной, Д. Улзытуевай, Ж. Тумуновай ойн баярай үдэрнүүд олоной хабаадалгатайгаар тэмдэглэбэ бэзэ.

Хурамхаанай лицей-интернадай библиотекэ баян байна. Аймагай библиотекэ үгытэй гэхэ байнаб.

Уянгата шүлэгүүдые гушаад, лүшөөд онуудаар бэшэжэ, түрэл орон дотороо суурхагша буряад поэзиин үндэһэ һуури табилсагшадай нэгэн болохо Д. Мадасоной шүлэгүүдэй ном бэдэржэ олохонь намда хүндэхэн байба. Тэдэ яахабши?

Сагһаа урид баһа баранан Дондог Улзытуевай шүлэгүүдые тиимэ бэлээр олохогүйш. Мүнөө эдэ бүгэдэ хоморой хомор боложо байна.

Олондо мэдӭэжэ уран зохёолшо Жамсо Тумуновай "Нойрһоо һэриһэн тала", "Алтан бороо" гэжэ романуудые, "Сүхэ-Баатар" гэжэ поэмые шүлэгүүдэйнь согсолборинуудые н ю т а г а й н г е библиотекэнүүдтэ һураршалнабди. "Нойрһоо һэриһэн талаһаа", мүн лэ тиихэдэ 1975 ондо Буряад номой хэблэлээр барлагдаһан "Дайнай үеын зохёолнуудһаа" бэшэ юумэ олдобогүй.

Поэдүүд Цырен-Дулма Дондокова, Мэлс Самбуев, Цырен-Дондок Хамаев, Даш Дамбаев болон бусадай номуудтон лэ хомор боложо байнхаа.

Гэхэтэй хамта, гурбадахяа үндэһэн литературымнай үндэр захатан болохо Жамсо Тумуновай бэшэгэй рассказуудые, шүлэгүүдые романуудые болон зүжэгүүдые согсолборилон, хэдэн богино болгожо гаргаа һаа, ямар һайн, һайхан байха бэлэй.

Гүрэн түрын хэлэн болоошье һаа, буряад хэлэмнай үшөөл газаашалагданал ха. Тиимэһээ республикымнай номой хэблэл тон үсөөнөөр элитэ зохёолшодойнгоо номуудые барлан гаргана. Энэнь хайшаа юм бэ?

Уян нугархай, ульгам тонгоо түрэл хэлээ мартангүй, газаашалангүй, саашаа хүгжөөел!

Ч. ЦЫРЕМПИЛОВ,
лицей-интернадай буряад хэлэнэй багш.

ЗОН ЭБЛЭРБЭЛ, ЗОХИМЖОТОЙ, БҮТЭМЖЭТЭЙ

(Үлэгшэнэй һургуулиин 70 жэлэй ойн баярай һүүлдэ түрэһэн бодолнууд)

Үлэгшэн нютаг тоонтотой элдэб наһанай зон түрэл һургуулингаа түүхэтэ 70 жэлэй ойе эрхим бэлэдхэлтэйгээр, үндэр дээдэ хэмжээндэ үнгэргэбэ гэжэ. Холо, ойрын газарнуудһаа урилгаар ерэһэн түндэтэ айлшадай магтаал, байшаалда хүртэһэниинь дэмы бэшэ.

Һургуулиин 70 жэлэй ойе тэмдэглэхынгээ урда тээ тус районэй гэгээрэлэй гуламтада мүнөө үедэ ажаллажа байһан мэргэн багшанарай, һуража байһан шабинарай, һуража гарагшадай гуламтын хүсэ шадалаар дүнсгэхэлэй болон бэлэдхэлэй газ хүдэлмэри ябуулагдаа гэжэ мэдэглэхэ уялгатай байнабди. Һургуули дотор, спортын залда, үзэй соо, кабинедүүдтэ, газаа, хосоогүй урлан гоёохо, һэльбэн байхаа талаар аргагүй ехэ хүдэлмэриин хэгдэжэ байһые нүдөөрөө анхаран хаража, ажаһан баясаһан байнаб.

"Үнаһан малгайгаа абангүй ирэжэ, оролдожо байнабди", - гэжэ Үлэгшэнэй дүнда һургуулиин захирал, аймаг, республика хэмжээндэ үнгэргэбэ гэжэ. Холо, ойрын газарнуудһаа урилгаар ерэһэн түндэтэ айлшадай магтаал, байшаалда хүртэһэниинь дэмы бэшэ.

Һургуулиин 70 жэлэй ойе тэмдэглэхынгээ урда тээ тус районэй гэгээрэлэй гуламтада мүнөө үедэ ажаллажа байһан мэргэн багшанарай, һуража байһан шабинарай, һуража гарагшадай гуламтын хүсэ шадалаар дүнсгэхэлэй болон бэлэдхэлэй газ хүдэлмэри ябуулагдаа гэжэ. Гол хүдэлмэриингөө хажуугаар Галина Хандуевна Дашеева түрэл һургуулияа түүрээн магтаһан һүр жабхаланта дуунай үгэнүүдые түргэн саг соо бэшээ. Мүн тэмдэглэхэ шухала - энэмнай Галиин нютагаархидтаа - "Буряад үнэн" газетын редакционно коллегиин гэшүүн), Б.Б. Аюров, мэргэжэлтэ хүгжэмшэн Д.Д. Данзанова, тэрэнэй хани нүхэр Николай Цыбенов, Ц-Д. Б. Очирова болон нютагайнгаа нэрэ дээрэ үргэжэ ябаһан бусад нүхэд һунгагдажа, байгша оной март, апрельһээ эхилжэ, бэе бэетэйгээ дүтын харилсаа холбоотойгоор ажал, хүдэлмэри (ойлгууламжын, мүнгэ зөөри олохо талаар) ябуулжа эхилһэн байха юм. Гол хүдэлмэриингөө хажуугаар Галина Хандуевна Дашеева түрэл һургуулияа түүрээн магтаһан һүр жабхаланта дуунай үгэнүүдые түргэн саг соо бэшээ. Мүн тэмдэглэхэ шухала - энэмнай Галиин нютагаархидтаа асарһан сэгнэшэгүй бэлэг болоно бшуу.

Саашань тэмдэглэхэдэ, Закаменск хотодо хүдэлһэн эмхидхэлэй комитедые аймагай захиргаанай гулваагай орлогшо Ирина Сергеевна Данилова толгойлһон байна. Комитедэй бүридэлдэ Б.А. Цыбиков, Д.Д. Ульзетуев болон бусад олондо мэдээжэ хүнүүд орохон юм. Һургуули дүүргэжэ, эрдэм һургаалаар бэеэ шэмэглэһэн, мүнөө болоходо амжалта түгэс ажаллажа ябаһан хүбүүд, басагадтаа түшэглэхэ, найдахаһаа һайхан юун байха бэлэй. Тэдэмнай хэхэ юумэеэ хүсэд дүүрэнээр хээ, һургуулиингаа 70 жэлэй ойе тэмдэглэхэ дэмбэрэлтэ хэрэгтэ өөһэдынгөө хубитые оруулаа.

Шухалань гэхэдэ, олоной оролдолгоор, хүсэ шадалаар дорохоо улаан бургааһандал адли ургажа ябаһан хүбүүд, басагадай һуралсал, хүмүүжүүлгын байшан сагай эрилтын ёһоор дүүрэнээр һэльбэн заһагдажа, шэмэглэн гоёогдоо. Гоё һайхан болгогдохон һургуули, кабинедүүд болон залнуудаа, түхеэрэлгэнүүдээ мүнөө үедэ һуража байһан һурагшад тооһо тоорогто даруулангүйгөөр, арюун сэбэрээр байлгахые оролдохо бээ гэжэ бидэнэр һананабди. Арюун сэбэр, харуулан ойлгууламжын хэрэгсэлнүүдээр түгэс хангагдаһан кабинедүүд эрдэм бэлиг шудалхада аятай зохид бэшэ гү? Алдарта 70 жэлэй ойдо зорюулжа, эрдэм болбосоролойнгоо гуламта үзэмжэтэй гоё болгожо шадаһан һургуулиин дирекци болон бүхы коллективтэ доро дохин, баяр баясхалан хүргэхэһөө үлүү юумэн юун байхаб даа.

Үлэгшэнэй дунда һургуулиин коллективэй 70 жэлэйнгээ ойе ёһын тэдыгээр тэмдэглэхэеэ хүсөөгүй байһыень тэдэнэй түсэб-бизнес элеэр гэршэлжэ үгэнэ. 1966, бэшэ онуудта һургуули дүүргэжэ гарагшадые бүхы кабинедүүдые сагаадалга, шэрдэлгэдэ, түхеэрэлгэнүүдые тодхолгодо, шэмэглэн гоёолгодо, үлгэхэ материал, люстрэнүүдые худалдан абалгада хабаадуулха гэжэ түсэб соонь хараалагдаһан байгаа. Выпуск бүхэндэ 1 кабинет түхеэрхыень даалгагдаһан. Эндэ жэшээ болгон Үлэгшэнэй дунда һургуулиин нютагаархидай концерт-наадан, класс тухай альбом бэлдэгдээ). Гадна аймагай газетэдэ һонирхолтой статья, шүлэг, дуунуудые толилуулха зорилготойгоор шабинарай хоорондо тусхай конкурс соносхогдохон байха юм. Энэмнай мүн лэ удхатай хэрэг.

Мүнөө һургуулиин кабинедүүдтэ ороходо аятай, зохид, хүнэй зүрхэ сэдьхэл баясуулна, хоохон хананууд тай нэгэшье кабинет Үлэгшэнэй дунда һургуулида мүнөө харахагүйт. Кабинет бүхэн өорын онсо илгаатай, түхеэрэлгэнүүдыньшье адли бэшэ.

Кабинедүүдые заһабарилха, хэрэгсэл, түхеэрэлгэнүүдээр хангаха хүдэлмэри эгээ түрүүлэн 1981,86 онуудта һургуули дүүргэгшэд захалжа, мүрысөөнэй гал бадараагаа гэжэ Д.А. Намсараева онсолоо бэлэй. Гадна 1969, 83, 85, 88 онуудта дунда һургуули дүүргэгшэдэй оруулһан ехэ хубитые статья доторoо мартангүйгөөр тэмдэглэхыемнай Дарима Аюшеевна маниие ехэтэ гуйгаа. Тэрэ захилыень дүүргэбэбди. Нээрээшье, тэдэнэй уран нарин ажалай хүсөөр эдир барилдаашадай зал, биологи, математикын ба бэшэшье олон кабинедүүд аятай зохид болгогдонхой. Үшөөшье олон ондоо һайн жэшээнүүдые дурдамаар байгаа гэжэ һананабди.

Багшанарай дундаһаа мүрысөөнэй дүлые оншотойгоор хүгжөөжэ, бадараажа шадагшадай нэгэн Любовь Матвеевна Гуляева болоно. Энэ багшаһаа жэшээ абажа, ажал хүдэлмэри эрхимээр эмхидхэжэ шадаһан кабинедүүдые даагшанарай нэрэнүүд эндэ дурдагдабагүй. Эртээнһээ таниһаа хүлисэл гуйнабди, хүндэтэ үлэгшэнөөрхин!

70 жэлэй ойн баярта бэлэг болгон Үлэгшэнэй таряашанай 16 ажахы түрэл һургуулидаа олон толгой эбэртэ мал, хонидые үгэхэбди гэжэ найдуулаа. Ажалша хүнүүдэй хэлэһэн үгэ бүхэниинь хэзээдэшье бата ха юм даа. Тэдэ хэд бэ гэбэл, В.Б. Гуржапов, Б.Н. Лубсанов, В.Гармаев, А. Цыбенов, Д.Очиров, С. Тугулдуров, А.Очиров, В.Дамдинов, С.Тудупов, А.Дондоков, У.Сапжиев, А.Батуев, С. Гармаев, С. Дондоков, Б. Гармаев, В.Дондоков гэгшэд болоно. Эдэнэй дэмжэлгээр һургуулиин хамһабариин ажахы саашаа хүгжэхэ арга шадалтай болобо. Олзо оршын дансада харахада, таряашанай ажахынуудһаа дүн хамта 25 толгой үхэр мал, хони, хурьгад һургуулида үгтөө.

Иимэ ехэ олзо оршотойгоор Үлэгшэнэй дунда һургуулиин эбтэй эетэй коллектив эрдэм ухаанайнгаа гуламтын тогтоһоор 70 жэлэй ойе тэмдэглэбэ гээшэ. Удаадахи жэлнүүдтэ алхамаа бүри түргэдүүлжэ, 80 жэлэйнгээ ойе бүри үндэр амжалтатайгаар үгтахыень үлэгшэнөөрхиндэ хүсэл даа. Тус һургуулиһаа эрдэм номдо абьяастай хүбүүд, басагад олоороо гаража, тоонто һайхан нютагаа, түрэл Захаамин дайдаяа холо саагуур суурхуулжа ябахань болтогой!

Максим ЦЫРЕНОВ,
манай штатнабэшэ корр.

Уран һайханай гимнастикын студида

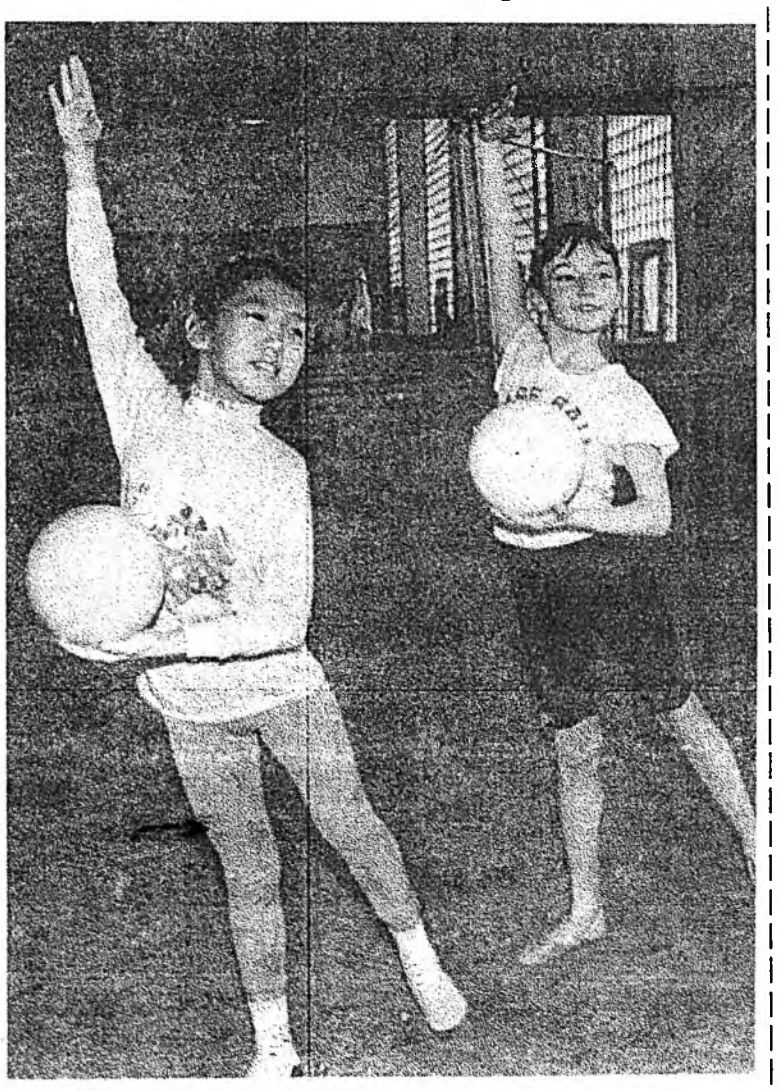

УЛЛАН–ҮДЫН хүүгэдэй болон эдиршүүлэй уран бэлигэй ордондо ниислэл хотын бүхы һургуулинуудай 3 мянгаһаа дээшэ һурагшад ябажа, элдэб кружогуудта, секцинүүдтэ, студинуудта һуража, мэргэжэл шадабаряа дээшэлүүлдэг, наһанайнгаа ажалшье олодог байна. Эндэ дүршэл ехэтэй багшанар, тренернүүд, хүмүүжүүлэгшэд эрдэм мэдэсэеэ тэдэнэртэ дамжуулдаг.

Уран һайханай гимнастикын студида 50 гаран уян нугархай бэетэй басагад һуража, спортын энэ зүйлтэй танилсадаг, арга дүрэеэ мүлижэ, һүүлэй һүүлдэ ехэ спортдо гарадаг. Эндэһээ хэдэн Россин спортын мастернууд, мастерта кандидадууд ургажа гаранхай. Тэдэнэр бүхэроссин болон зонын мүрысөөнүүдтэ амжалтатайгаар хабаадажа, илалта туйлаһан, шангай һууринуудта гараһан байна бшуу.

ЗУРАГДЭЭРЭ: Аня Богомолова, Наташа Ященко гэгшэд норилго хэжэ байна.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВАЙ фото.

Һургуулиин яармаг - 96

ҮНЭТЭЙШЬЕ ҺААНЬ, ҮРДИЛДЭН АБААГҮЙДЭ АРГАГҮЙ

саг болоно. Юуб гэхэдэ, һургуулиин эхилтэр оройдоол хахад һараһаа үлүүтэй үдэрнүүд үлэжэ, хубсаһагүйгөөр, зохид һургуулиин сүүмхэ, карандаш, һуралсалай ном, дэбтэр, гуурһагүйгөөр һургуулида үхибүүдээ ошохо, тэдэнээ эльгээхэ аргагүйгөө ойлгоһон гэртэхин эдэ яармагуудаар ябаха баатай болоно. Улаан-Удымнай томо томо магазинууд һургуулиин яармагуудые үнгэргэжэ эхилэнхэй.

"Түбэй универсальна магазин" гэһэн АО-гой хүдэлмэрилэгшэд августын эхинһээ сентябрь болотор тусхай яармаг Революциин талмай дээрэ үнгэргэжэ, хубсаһа хунар, гутал, һуралсалда хэрэгтэй зүйлнүүдые худалдан абагшадта дурадхана. Канцеляриин эдлэл хэрэгсэлнүүд, һургуулиин янза бүриин сүүмхэнүүд эндэ олон.

Эндэ худалдагдаһан хубсаһанай сэнгүүд олон ондоо юм: 30-һаа эхилээд 46-дахи размерэй хүбүүдэй костюмууд 150 мянганһаа 415 мянган түхэриг хүрэтэр худалдагдана. Харин үмдэнүүд 70-һаа 170 мянга хүрэтэр, самсануд 20-һоо 30 мянга хүрэтэр сэнтэй байна.

Харин һургуулиин сүүмхэнүүд 60-70 мянгата, зурагай альбомууд 6 мянгата, үнгын шэрэнүүд 13 мянгата, фломастернууд 13500-һаа эхилээд, 27000 хүрэтэр сэнтэйгээр, харин ручкануд 1000-5500 түхэригөөр дурадхагдана.

Энэл талмай дээрэ худалдаа наймаанай "Юбилейный" байшангай хүдэлмэрилэгшэд баһал яармаг дэлгээбэ. Һургуулиин хэрэгсэлнүүдые, хубсаһа хунар худалдана. Сэнгүүдынь баһал ЦУМ-тай аддишуу. Хэды үнэтэйшье һаань, абаха, үхибүүдээ һургуулида эльгээхэ хүсэлтэй гэртэхин эндэ ерэжэ, юумэ худалдан абана.

Михаил ШАНТАКОВОЙ
фототекст.

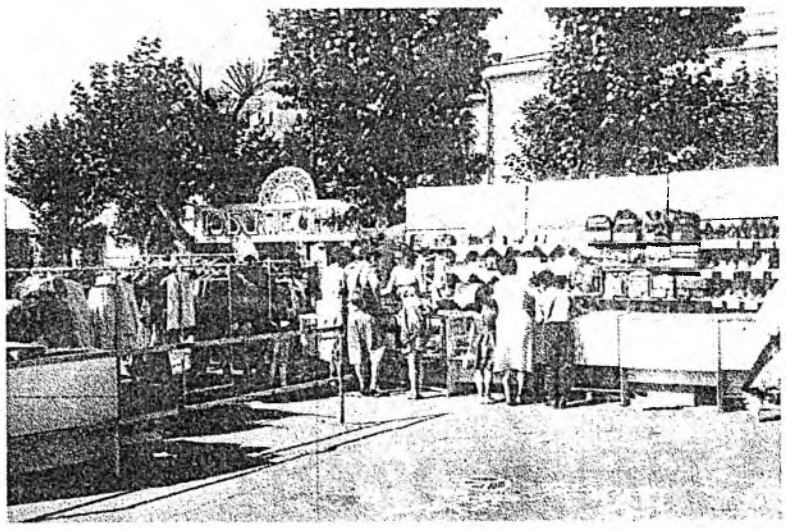

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: яармагай үедэ.

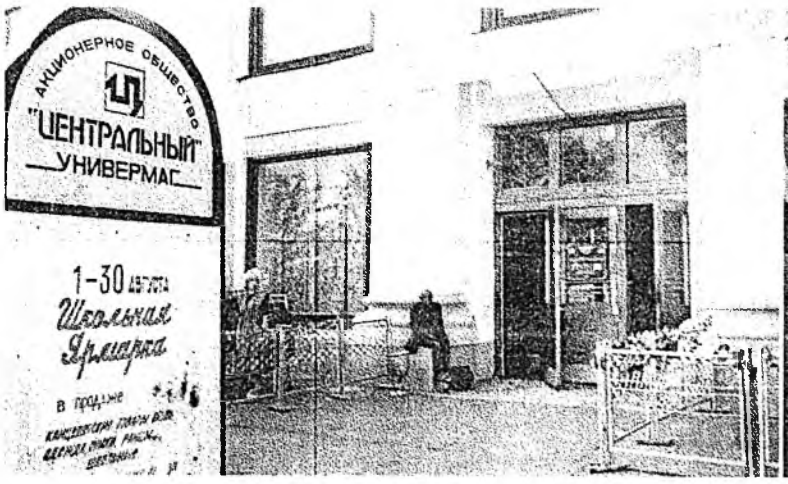

Туһатай зүбшэл

САЙН ҺАРХЯАГ ҺАЙН НҮЛӨӨТЭЙ

Сайн һархяаг (чайный гриб) олондо мэдэжэ аабдаа. Энэмнай бүгэдэ ниитэдэ хэлэгдэ... удхатай һархяаг бэшэ, харин эһээбэриин грибок ба эһээлэ... гашуун уксусай бактери... хоёрһоо бүридэһэн һарх... болоно бшуу. Иимэ һарх... шуһан соохи холестерин б... болгодог, гипертоничес... үбшые бага зэргэ номгоруул... байна. Хотын шүүһэн сос... кислотагай бага болоходо... сайн һархяаг уухада, хүнэй б... яһала һайнаар нүлөөлдэг.

Сайн һархяаг бэлдэхэдэ, ... түрүүн хоёр гү, али гурба литр... сэбэр баанха абаад, тэрэ... сайгаар, үгшье һаа, саахар... сайгаар (литр сайда 60 грам... элһэн саахар) дүүргэхэ ёһотой... Энэ сайнгаа хүрэхэдэ... һархяагаа дээрэһээнь нэмэ... ушартай. Һүүлдэнь баанхынг... амһарыень маарляар уяад... сүүдхэ соо орхихо шухал... һархяагаа удаан болзорг... байлгахада, гашуун болодо... Тэрэнээ хэрэглэхэдэ... маарляараа шүүхэ ёһотой... Холодильник соо сайн һархя... 4-5 сүүдхэһээ саанша барижа... болохогүй.

"Жиче Варшавы" газетэ... толилогдоһон зүбшэл заабе... иигэжэ һануулна. Хотын... шүүһэнэй кислотагай ех... байхадань, сайн һархяаг шар... бусалгадаг, бооржэхэ хүргэд... мүн бусад аягүй байда... ушаруулдаг байха юм.

"Труд" газетэһээ абта...

Түүхын хуудаһа ирахада

ХЯАГТА - АЯНШАДАЙ, ЭРДЭМТЭДЭЙ БҮТЭЭЛНҮҮД СОО

ХЯАГТА хото 1728 ондо хилын захада баригдаһан юм. Энэ хото бодхоохо хэрэгтэ ородой элшэн сайд Савва Рагузинский ба Иван Бухгольц хоёр ехэ туһа хүргэһэн байгаа. Гостина талмай 32 алаабхитай, тойроод хүпеэсэй 32 гэр байрануд баригдаа.

Шулуун гэрнүүдэй дунда Троицкиин һүмэ бодхоогдоһон, алта малтагша хүпеэс Я. А. Немчиновэй хүсөөр гурбан дабхар шулуун байшан баригдаа. Эндэнь хоёр - гурбан һүмэнүүд бии һэн. Иигэжэ Хяагта хото бүхы дэлхэйдэ суутай худалдаа наймаанай хото болоһон байна.

Монгол, Хитад, бэшэшье үрэнүүдээр харилсаа үргэдхэхэ зам Хяагтаар гарадаг байһан. Москва, Санкт-Петербург, Европо, Америкэ ябуулһан үнэтэй эд бараан энэ хотоор гарадаг байһан. Россида олзо оруулдаг энэ харгыгаар дэлхэйн м э д э аяншалагшад = эрдэмтэд гансал энэ хотоор дамжан хариин үрэн ошодог байһан түүхэтэй.

- Хитадһаа, Монголһоо мүн бусадшье үрэнүүдһээ бараагаа тэмээгээр асаржа, наймаа хэдэг юм гээд, - эрдэмтэд бэшэһэн байдаг.

Ногоон сай, олон янзын торго, шара саахар гэхэ мэтэ зүйлнүүдээр наймаа хэдэг һэн.

XVIII зуунай эсэс, XIX зуунай эхин багаар анха түрүүшын аяншалагша, эрхим эрдэмтэнэй нэгэн болохо Никита (Иакинф) Яковлевич Бичурин (1777-1853) Хяагта хотоор Хитад үрэндэ ошоһон гэхэ. Аяншалагша тэндэ удаан саг соо байжа, арад зоной ажабайдал ба хитад хэлэ һайнаар шудалһан, олон ном хэблэжэ гаргаһан байна. Бэлигтэй эрдэмтэ Никита Яковлевич ябаһан, үзэһэн нютагтаа арад зондо ехэ туһа хүргэһэн юм. Жэшээлхэдэ, гэдэргээ бусахадаа Хяагта хотын хүүгэдтэ хитад хэлэ зааха һургуули 1821 ондо нээһэн байна. Тэрэ өөрынгөө зөөреэр тус һургуули нээжэ, нилээд олон жэл соо үхибүүдые һургаһан гэхэ. Һурагшад хитад хэлэнһээ гадна буряад хэлэ шудалдаг байгаа. Хяаг үбһэнэй нэрэ хэрэмдэ үгтэжэ, удаань хото болгогдоһон гэжэ Н.Я. Бичурин хэлэһэн гэдэг. Тиихэдэ Монгол ба Түбэд хотын байра байдал тухай бэшэһэн юм. Мүнөө Хяагтын музейдэ Н.Я. Бичуринай бэшэһэн олон ном ба дүрэ зурагуудынь табигданхай. Николай Александрович Бестужев Бичуринай дүрэ зураһан юм гэдэг. Һүүлшын үедэ Санкт-Петербургда эрдэмэй академиин гэшүүн боложо, уласхоорондын министерствэдэ оршуулагшаар худэлһэн юм. Тэрэ хитад, манжуур, буряад хэлэнүүдые һайн мэдэхэ бэрхэ академик байгаа.

20-30 жэлэй туршада аяншалһан академик Пётр Симон Паллас Зүүн Сибиреэр 1771 ондо аяншалһан. Тэрэ тон нягтаар олон үбһэ ногоо, газарай хүрьһэ, шулуу ба газар дээрэ амидардаг бүхы шубуун, зэрлиг ан гүрөөһэн гэхэ мэтые шэнжэлдэг эрдэмтэ байһан юм. Пётр Симон Паллас руда болон олон тоото аршаан булагуудые тодоруулжа, ашаглажа, хүн зондо горитой туһа хүргэһэн гэжэ мэдэнэбди.

Тэрэ өөрынгөө дэбтэртэ олон янзын шэнжэлэлгэнүүдээ бэшэжэ орхиһон байдаг. Эдэ худэлмэринүүдынь Красноярска хизаарай Учумскын музейдэ хадагалагдаатай.

Пётр Симон Паллас манай нютагаар аяншалжа ябахадаа, арад зондо ехэ туһа хүргэһэн байха юм. Жэшээнь, хяаг үбһэн амитанай амидаралда ехэ нүлөөтэй үбһэн гэжэ баталһан гэхэ. Тиихэдэ, олон ондоошье үбһэн хүнэй бэе эдэгээхэдэ хэрэгтэй гэжэ Тамчын дасанда хамба ламада харуулһан гэдэг.

Энэ үедэ аяншан эрдэмтэн Матиас Александрович Кастрен буряад арадта анхаралаа ехээр хандуулһан гэхэ.

Тэрэнэй бэшэһэн зохёолнууд соо эдэ бүгэдэ дуулһан бии юм.

Манай Буряадай эрдэмтэдтэ хүндэтэй болоһон аяншалагша профессор Осип (Иосиф) Михайлович Ковалевский өөрынгөө һурагша Александр Васильевич Поповтой олон удаа Хяагта хотоор Монгол, Хитад гараһан, тэндэхи хүн зоной ажабайдалые, аман зохёолые, монгол хэлые шудалһан гэжэ тобшолоё.

Мүнөөнэй Хяагта Троицкосавск гэжэ нэрэтэй байһан. 1828 ондо эрдэмтэ Ковалевский монгол хэлэ һайнаар мэдэхэ Алексей Васильевич Игумновтай нэгэдэжэ, ехэ ажал хэһэн байна. Осип Михайлович Ковалевский буряад хасагуудай үхибүүдтэ һургуули нээлгэдэ тон ехэ нүлөө үзүүлһэн хүн. Энэ һургуулида журам сахилгые, хэшээлэй дүримүүдые зохёожо үгэһэн, багшануудта тон ехэ туһа хүргэһэн юм. Ном, дэбтэр хэблэжэ үгэһэн байгаа. Үнэ удаан саг соо Осип Михайловичай бэшэһэн ном буряад һургуулийнуудта хэрэглэгдэ.

Манай түрүүшын эрдэмтэ Доржи Банзаров, Галсан Гомбоев, Ринчин Номтоев гэгшэдэй алдарта зам эндэһээ эхитэй. 1832 ондо Осип Михайлович Ковалевский Химиэ толой эрьеэр Сэлэнгэ нютагай хүн зонтой уулзаһан үльэр түүхэ, гар бэшэг оложо абаһан гэхэ.

Агууехэ поэт Александр Сергеевич Пушкинай абга (ядам... Авраам Ганнибал манай нютаг... аяншалһан, урданай Селенгин... хотодо ажаһуулһан гэдэг.

Пушкин олон зохёол... оорынгоо нүхэдүүдтэ... декабристнуудта Сибирь... эльгээдэг, бэшэгүүдые абалса... байгаа. Александр Сергеевич... Евгений Онегин гэжэ ромэ... арбадахи бүлэ... декабристнуудта зориулһан...

Ородой суута драматург... Александр Николаевич... Островский (1823-1886) ... комеди, драма, пьесэ ба ... ехэ зохёолнуудые бэшэ... гэжэ.

Гол шухала зохёолынь ("... "Гроза" болоожо бүхы дэлхэ... хүнүүдые һонирхуулһан бэ... юм. "Гроза" гэгшэдээ Алексей... Николаевич тон ехээр хүн... Дикой, Кабаниха... харагаа. Дикойн бэри бо... Катерина ехэ хүндэ бэ... байдалтай, харшалуулһан... боложо, Дикойн зээ хүү... Борис Григорьевичтой ... болоһон байгаа. Ди... Кабаниха хоёр энэниие ... Борисые Хяагта хото ... намнаха гэжэ шидэлгэн бэ... хаш.

Ороной элитэ ехэ ... зохёолшод бүтээлнүүд соо... Хяагта хотые дурдаһан бай... элитэ аяншалагшад, эрдэ... хотын ажабайдалда ехэ ... хүргэһэн түүхэтэй. Хяагта ... урданһаа суута хото байһан ... эдэ баримтануудһаа мэдэнэ...

В. ДАШИНИМ...
Н. ОЧИР...

Болоhон hонин ушарнууд

УРДАНАЙНГАА ЗАНШАЛ hЭРГЭЭН...

РЕДАКЦИhАА: *hүүлэй үедэ элинсэг хулинсагаймнай эртэ урдын, ургэд, мүргэл hэргээгдэжэ, бөө шажан баhал дэлгэржэ, эди шидэтэй, хүндэ туhатай, уридшалан хэлэдэг, олон юумэ харадаг, хүүгүдые гайхуулдаг удаган, бөөнэр олошороо. Тээмэндэ Улаан–Удэ болоhон ехэ удха шанартай хуралдааанда олон ороной хүрэлцэгшэд, бөө шажанай түлөөлэгшэд сугларaа, Байгал далайн, Ойрой эзэдтэ ургэл мүргэл хээ, пресс–конференци эмхидхээ. Мүнөө У.Ф. Пинхаевагай "Ойхон үндэр дайдамнай" гэhэн номhоо уридшалан хэлэдэг байhан сэсэн Барнаашха тухай хөөрэхэмнай. Мэдэхэ зон, уншагшаднай өөhэдөөшье манда бэшэжэ дуулгаха аймаа.*

БАЙГАЛ далайhаа хараае баруугшаа Шулуута гэжэ нугада XVIII зуун үлэй дүүрэхэhээнь түрүүхэнэ Бухөөнтэн урагта Обтоо гэhэн ерэтэй хүндэ нэгэ хүбүүн ерэбэ. Хүбүүндээ Барнаашха гэжэ нэрэ үгэбэ. Тэрэ хүбүүниинь бага наhандаа хүбүүдhээнь юугээрээшье ондо бэшэ hэн. Ехэ болохо ухаа ухаатайхан, номгон ашатай, даруухан хүбүүн болобо. Буряадууд иигэжэ ерэдэг байгаа: "Эрдэни элэхэ ерэмаа үнгэ орохо, эрэ хүн ябаха ухаа ухаа орохо".

Тэрэ үедэ ямар hургаал ябаhаб даа, миин ажалаа хээд, ухаа адуулаад ябаhан ааб даа. Тэрэ, эсэгэнь ехэ баяншье бэшэ, ханда үлдөөгүйхэн, араяа ихэгэлөөгүйхэн, дундахаа ябуулhан байгаа.

Ойрын хүрэжэ ябахадань, эхэ нэнь хүбүүгээ гэрлүүлбэ. Ойр гурбан хүбүүд гараад ирөгүй. Гурбадахи хүбүүнай ерэхэдэ, Аргаhан гэжэ нэрэ өгбэ. Урданай сагта буряад зон хүүдээ тогтоожо ядахадаа, ямаршуухай нэрэ үгэдэг байба: Аргаhан, Шэшэhэн, Боохолдой, Ямаршуухай гэжэ байгаад. Муухай ерэдэhээнь жэрхэжэ, шудхэрнүүд ябуулдатэмнай аhахагүй гэдэг ерэдэг hэн.

Хүбүүн ехэ болобо. Хүбүүгээ ерэдүүлхэ гэжэ, Хажан Хара ехэ нэгэ баян хүнтэй худа ерэдолсоод, хүбүүгээ гэрлүүлбэ. Тэрэ hамганиинь ехэ бардамхан ябаhатайхан байба. 1909 ондо ерэбэсагатай болобо, тэрээндэ ерэдэлхай гэжэ нэрэ үгэбэ. Дам ерэдэхэ, ехэ болгобо.

Барнаашха үбгэмнай дунда ерэдэлдаа элдэб юумэ ерээдүйн ерэдэлэ юун болохоб гэжэ хэлэдэг ерэдэлобо. "Шонойн үүдэн ерэдэдажа, шолмойн үүдэн ерэдэдэхэнь" - гэhэн юм.

"Хаанай хуули бута ерэдэлгдожо унаха. Баяшуулай ерэдэнь олоной болохо" - гэhэн ерэдэг.

Баяшуулай hайхан үндэр ерэдэнүүдые барижа байхадань, ерэдэг байгаа: "Энэ гэрнүүдые барижа бү тухашарагтыл даа, ерэдэтнай үртөөгэй, hангай ерэдэлохол даа. Хара хэдэгэнэд ерэдэлиганалдаhаар бууха, ерэдэнистай гэрнүүдтнай hангай ерэдэлохо", - гэhэн байна.

Тиихэдэнь баяшуул ехэ ерэдэлдаха: "Юу хэлэжэ байдаг ерэдэгбши, ямар муу hанаатай ерэдэгэшэбши", - гээд, тэрээнээ ерэдэлөөд, сохёод ябуулдаг байгаа. "Нандашье ехэ бү сухалдагты, ерэдэдэшье эндэhээнь хүйтэн ерэдэлда ябаха болохо аабзат даа" - гэдэг hэн.

Мүншье тэрэ баяшуул ерэдэлгүүд боложо, сүлэлгэндэ ерэдэлдэгдэн ябаhан юм. Үндэр ерэдэнүүдынь, зөөринь hангай ерэдэлохон байдаг.

Тэрэ гэрнүүд соонь хуули хонтоор болоhон, мүнөөшье тэрэ гэрнүүдынь байна.

Тэрэ үбгэн бүхэли үдэртөө нэгэ hууридаа, нюураа хоёр гараараа бүглөөд hуудаг байгаа. Тэндэhээнь бодоходоо: "Ёх-хо-даа! "Ехэл юумэ боложо байба даа! - гээд бодохо." Баруун тээhээмнай ехэ муухай дайсан ерэжэ дайлахаяа байна даа. Ехэ бэрхэ саг ерэхэнь хаш даа", - гээд, тархияа hэжэрдэг байгаа.

"Бүhэтэй эрэ зонтнай бултандаа дайнда ябашаха байна. Эхэнэр, үтэлhэн зонтнай, үхибүүд үлөөд, ехэ хүндэ хүшэр байдалда орохот даа. Тэрэ үедэ загаhантнай ехэ элбэгээр гараха, тэрэтнай таанараа ехээр абарха, тэжээхэ байна. Мүнгэнтнай остоол дээрээ гараха, эдихэ эдеэнтнай хобто хайрсагтаа шэбхэдүүлхэ, ехээр үлдэхэ, даараха саг ерэхэ даа. Тэрэ дайнhаа 12 хүн соohоо табазургааниинь тэхэрихэ, зарим хүниинь ядуугаар ерэхэл даа".

"Энэ муу зүнтэг юугээ хэлэдэг хүн гээшэб" - гэжэ хүнүүд сухалдадаг, гайхалдадаг, олониинь этигэдэггүй байгаа.

"Дайнhаа hүүлдэ байдалтнай бага-багаар hайжаржа эхилхэ. Шэнэ мүнгэн гараха. Шэнэ заводууд, шэнэ hонин гэрнүүд бодохо. Эсэхэгүй морид, элэхэгүй тэргэд бии болохо. hара нараhаа дутахагүй гал гэрэйтнай үhээгээр орохо. Гэрэйтнай хаяhаа эжэгүй аман хэлэдэг болохо. Газар доогуур галтай могой гүйхэ" гэдэг байгаа.

Иигээд, энэ баарhан элдэб юумэнүүдые хэлээд, айлнуудаар зайгаад ябадаг байгаа. Зарим зониинь эрьюүгүтэй Барнаашха ябана гээд, гэртээшье орууланг үлдэдэг байгаа.

Сарма нугада ошоходонь, миниий хадам эхэ орууржа, эдеэлүүлжэ хонуулдаг байгаа. Тэрэнь ехээр баярладаг байгаа, тиигээд хэлэхэ: "Ганса басагатайб гэжэ бү hана, үхибүүдhээнь hүүлдэ зүрхэ алдахаш". Мүнөөшье манда ашагушанар олон боложо байна. Иигэжэ хэлэhэн байгаа: - "Мүнөө энэ Сармада 70-аад үрхэ зон байна. Хойто 70 жэл болоходо, нугайнтнай гол үндэhэн зон байхагүй. Үглөөгүүр бодоходотнай, ойн хара модон шэнги ородууд, хилганадал адли хитадууд ерэжэ байха. Хойто Сармайнтнай үндэр хадаhаа доошо далай хүрэтэр электриисхэ аhажа байха. Сарма горхон дээгүүртнай түмэр хүүргэ бариха. Тиихэдэ эндэ hууhан буряад зон Монголдо нүүхэ (зөөхэ) болохо" - гэжэ хэлэhэн байдаг.

"Газар дороhоонь ехэ ажалда хэрэгтэй юумэнүүдые олохо, мориной туруугаар алтан гараха. Алтан олоошхотон, шүбэгэтэй амhартан болохо. Зон ехэ мүнгэ зөөри олохо, тэрэтнай эдихэдэтнай болохогүй. hалхинтнай залуу, шанга болохо. Далайдатнай сэргэтэйма ябахаяа болихо. Загаhантнай далайяа губида орохо".

Мүнөө болоходо, Сармадамнай гол hуурин зон оройдоо хоёр - гурбан айл үлэжэ байна. Ородууд ерэжэ, байшангуудые барижа эхилээ. hургуули баригдажа, хоёр гурбан гэрнүүд бодожо байна. Хойто Якшаал гэhэн хададамнай фосфорит олдоhон, тэрээнээ гаргахаяа ородууднай буухань хаш даа.

"Ялансадамнай ехэ барилга болохо. Шэнэ үндэр гэрнүүдые олоор бариха, баруугшаа Шулуута хүрэтэр, зуун- хойшоо Зүлхэ хүрэтэр гэрнүүд болохо".

Мүнөөшье гэрнүүд Шулуута хүрэсэ барюулагдажа байна. Ялансамнай хайша-хайшаа ехэ боложо байна. Гэрнүүдые барижа, зүүн-хойшоо Зүлхэ (Ленэ) хүрэжэшье байна.

"Ехэ hайн байдалда орожо ябатараа, hамаргаан, хубилгаан болоод, амитан зондо ехэ хүндэ бологшо аа гү?! Совет хуулитнай далан жэлhээ үлэхэгүй, унаха. Тиихэдэ хатуу журам үгы болоод лэ, эжэгүй адуунда адли болошохо, хайша-хайшаа hэлгэлдээн болохо. Зарим айл бүлэнэртэ муу юумэн үзэгдэжэ байха. "Шара эреэн үхэл болохо. Зонтнай хубилха, бэе бэеэ хардаха, алаха" гэхэ мэтые хэлэдэг байгаа. "Бэеэрээ мухаридаг тэргэдтнай олон болохо. Тэдэнь hандарха, хүмэрихэ, тиихэдэнь амитан зон олоороо hамарха, үхэхэ. Ехэл хүндэ юумэ байха даа" гэhэн юм.

"Үндэр ехэ гэрнүүдые олоор бү баряарайгты. Хатуу түмэр, модон юумэнүүдые бү абаарайгты, нүүдэл хэдыдээшье болохо. Нохой жэлдэ носолдохо, гахай жэлдэ гасалдаха, хулгана жэлдэ худхалдаха, үхэр жэлдэ үнэн тогтоол болохо гэhэн. Амитан зон бултандаа Богдодо мэдээтэй болохо. Зоной дунда яhа илгаха болохо: хара зониинь хара тээшээ, шара зониинь шара тээшээ болохо. Яhа холиhон зондо хүндэсэр болохо даа, гэжэ хэлэhэн гэлсэгшэ.

Тиигээд, нүүдэл боложо эхилхэ, тиихэдэ тулам ехэ зохид байха. Хубсаhа, хунараа тулам соогоо хээд, дээрэнь hуугаад ябахат. Хатааhан эдеэн ехэ hайн байха: хилээмэеэ хатаагаад абахат. Үхэрэй сууха элдээд, хатаагаад, тэрээн соогоо үхэрэй мяха татаад, хатаагаад хэхэт. Үхэрэйтнай мяхан барандаа тэрээн соогоо орохо. Тэндэ ороходотнай, булганай, хэрмэнэй арhад ехэ хэрэгтэй байха, алтан сэнтэй байха. Тиигээд, газаатнай эсэхэгүй морин, элэхэгүй тэргэнь ерээд, "ябагты" гээд хэлэхэ. Таталдангүй ябаhан зонтнай hайн байха. "Бидэ эндээ hайн байнабди, хайшаа тэндэ ошохомнайб, маанадые тэндэ хэн хүлеэгээд байнаб" гэhэн зониинь үлэхэ. Дунда нүүгээшэд дураараа ябаха. hүүлдэ ябаашань hүүлээ таhалуулха гэhэн модон морёор ябаха.

Монголдо Бэшэгтэ Сагаан Шулуунай үбэр хүрэтэр нүүжэ орохот. Тэндэтнай ехэ дулаан орон байха, ногооониинь хүнтэй адли угаар ургажа байха, нэгэ набшаhаарнь хушаад хэбтэхэдэ болохо", - гэхэ мэтэ юумэнүүдые хэлэдэг байгаа үбгэмнай.

Бэринь ехэ бэрхэдэhэн тэрэ үбгэнөө муу хараhан: "Юу хэндэшье хэрэггүй юумэ хэлэнэ, энээниие юу шагнана гээшэбта", - гэдэг байгаа.

Барнаашха үбгэн хэлэдэг байгаа: - "Миниий үхэхэдэ, газарта бү хадалгаарайт. Ойдо арангада табяарайт. Сагаан яhан дээрэмни бэшээтэй байха - хойшоо ямар саг ерэхэб, хайшан гэжэ hуугаа hаатнай hайн байхаб", - гэhэн юм.

Үхэхэдэнь үнөөхи бэримнай бэрхэдээд: "Юу энэ зүнтэгэй хүүрээр байхамнай гү, газарта хадагалагты", - гээд хадагалуулhан юм.

Теэд, hүүлдэшниинь хэлэhэн юумэйнь хуу тудажа байхада, амитан зониинь, аха дүүнь ехэ бэеэ голоhон юм. Эхынгээ үбгэнөө газаапалжа, муу хаража байхадань, Айха гэжэ аша басаганиинь эхэhээнь нюугаад, үбгэнөө эдеэлүүлдэг, тамхиинь оложо үгэдэг hэн. Тэрээнэйнгээ хубсаhынь угаадаг байгаа. Төө баабайнь басагандаа баярладаг байгаа. Айхайнь мүнөөшье hайхан hууна. 86-гаа хүрөө, олон ашатай, гушатай үнэр баян hууна.

Тэрэ эхэнь үбгэнөө муу хараhандаа hохор боложо, ехэ зобожо наhа бараа. Тиигээд зон хэлсэдэг юм даа: "Эрьеэд, ээм дээрэш ерэхэ, тойроод толгой дээрэш ерэхэ" гээд:

Барнаашха үбгэн 1924 ондо ехэ зобожо наhа бараhан юм.

ТҮРҮҮН ХЭЛЭДЭГ СЭСЭН БАРНААШХА

Монгол hайхан орондо

Таланууд, сүл губинууд,
Тамээн хамбын харгынууд,
Түбинүүд, сахилгаан абяануу -
Түүхын hонин хуудаhанууд...

Архивай фото.

XVII жаранай гал улаан хулгана жэл (1996 – 1997 онууд)

НАМАРАЙ ЭХИН УЛААН БИШЭН hАРА

Буряад литэ	5	6	7	8	9	10	11
Европын литэ	19	20	21	22	23	24	25
Гараг Нэрэ Үдэр	Дабаа hара понед.	Мягмар Марс вторник	hагва Меркури среда	Пүрэв Юпитер четверг	Баасан Сонбон пятница	Бимба Сатурн суббото	Нима Наран воскр.
Үнгэ Үдэр	шара хулгана	шарагшан үхэр	сагаан бар	сагаагшан туулай	хара луу	харагшан могой	хүхэ морин
Мэнгэ	7 улаан	6 сагаан	5 шара	4 ногоон	3 хүхэ	2 хара	1 сагаан
hуудал	үhан	үүла	модон	хии	гал	шороой	түмэр

Гарагай 2-то шэнын 5 (августын 19)

ШАРА хулгана, 7 улаан мэнгын, үhанда hуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, мүн Наранда, hарада мүргэхэ, лусуудта үргэл үргэхэ, ном номнохо, буян үйлэдэхэ, эм найруулха, хубсаhа эсхэхэ, гэр бариха, бурханай ном уншаха, хэшэг даллага абаха, бэри хүргэхэ, түрэ хурим хэхэ, hамга абаха, нүхэ малтаха, хээрэ ажал хэхэ, үзэг шудалха, үүдэ гаргаха, юумэ худалдаха, хии бараа сараха, абаhанаа бусааха, түмэрөөр уранай зүйл бүтээхэ мэтын үйлэнүүдтэ hайн. Гэбэшье ехэ уhа гаталха, загаhа бариха, тангариг абаха, дайсаниие дараха, улай гаргаха, мяха шараха, тоhо, өөхэ хайлуулха, үхибүү үргэжэ абаха, хүн дүрсэеэ алдаха, мори урилдааида хабаадаха, наhа барагшые хүдөөлхэ, нүүхэ, шэнэ газарта бууса түхеэрхэ, модо сабшаха, хюрөөдэхэ, модоор дархалха, шэнэ хубсаhа үмдэхэ, хэрэглэл газаашань гаргаха, замда гараха мэтын үйлэнүүдые тэбшэхээр. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, эдээр, мал адууhаар баян болохо.

Гарагай 3-да шэнын 6 (августын 20)

Шарагшан үхэр, 6 сагаан мэнгын, хада уулада hуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, тахиха, даллага абаха, аршаанаар угааха, нүгэлөө наманшалха, нүүхэ, лүн абаха, ваджрын хэрэг бүтээхэ, наhа утадхалгын хэрэг бүтээхэ, амгалан байдалай түлөө үргэл хэхэ, тараг бэрихэ, айраг халааха, даллага абаха, андалдаа хэхэ, үхэр худалдаха, хутага, шүбгэ дархалха, модоор дархалха, эмниг мори hургаха, гэрэй hуури табиха, дайсаниие болон ада шүдхэр дараха мэтын үйлэнүүдтэ hайн. Зүгоор замда гараха, наhа барагшын хэрэг үйлэдэхэ, бэри хүргэхэ, бэри буулгаха, гэрhээ хэрэглэл, мал гаргаха, сангарил хэхэ, маани сахиха, нүүхэ, шэнэ газарта бууса түхеэрхэ, хэрэ нүхэ малтаха, ехэ хэрэл эхилхэ, бурханай ном уншаха, худалдаа наймаа хэхэ, юумэ бузарлаха, үзэн ядалга үүсхэхэ мэтын үйлэнүүдые тэбшэхээр. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, шэг шарайн үнгэ зүhэ hайжарха.

Гарагай 4-дэ шэнын 7 (августын 21)

Сагаан бар, 5 шара мэнгын, модондо hуудалтай үдэр. Тэнгэринэртэ мүргэхэ, үргэл үргэхэ, модо hуулгаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, газараа заалгаад, гэрэй hуури табиха, ноёндо хандажа, гуйлтаяа мэдүүлхэ, дасан (дуган) заhабарилха, дасан (дуган), сэргэ бурхан, субарга, ном арамнайлха, ном оршуулха, ном номнохо, шагнаха; даллага абаха, абаhанаа бусааха, городто хэрэг бүтээхэ, улай гаргаха, эм найруулха, наhа утадхалгын хэрэг бүтээхэ, газарай ажал эрхилхэ, хоорондохи харилсаагаа hайжаруулха, замда гараха, юумэ худалдаха, худалдажа абаха, зурхай шудалха мэтын хэрэгүүдтэ hайн. Гэхэтэй хамта танигдаагүй хүнтэй ханилха, бэри буулгаха, түрэ хэхэ, нүүхэ, утаал хэхэ, газар хахалха мэтын үйлэнүүдтэ муу. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, үбшэн хүрэхэ.

Гарагай 5-да шэнын 8 (августын 22). Дүйсэн үдэр.

Дасанда Отошын хурал болодог.

Сагаагшан туулай, 4 ногоон мэнгын, хиидэ hуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, номнол хэхэ, тантрын тарнинуудые уншаха, эм найруулха, шуhа ханаха, hогтууе номгоруулха, мал адууhаяа онсо hайнаар харуулха, гэр, ордон бариха, бурханай шэрээдэ мандал табиха, буян хэхэ, дасан (дуган), мүргэл шүтээнэй бусад зүйлнүүдые бодхоохо, ада шүдхэр номгоруулха, үзэгтэ hураха, бурханай ном уншаха, эhээбэри табиха мэтын үйлэнүүдтэ hайн. Харин замда гараха, hамга абаха, хурим түрэ хэхэ, гэрhээ хэрэглэл газаашань гаргаха, наhа барагшые хүдөөлхэ, нүүхэ, шулуу шорой хүдэлгэхэ, модо отолхо, шууялдаха, үймэхэ, тангариг абаха, суглааида сугларха, бишыхан үхибүүдые гэрhээ гаргаад, ондоо тээшэнь эльгээхэ мэтын үйлэнүүдые тэбшэлтэй. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, наhан ута болохо.

Гарагай 6-да шэнын 9 (августын 23)

Хара луу, 3 хүхэ мэнгын, галда hуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, зальбарха, номой сахюуса хуруулжа, үргэл хэхэ, даллага абаха, эм найруулха, буян хэхэ, хээрэ ажал хэхэ, замда гараха, эд бараа, үхэр худалдажа абаха, дайсаниие, номгодхохо, музей хараха, дасанда орохо, хяhа гаргаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, лусуудта үргэл үргэхэ, эм залаха, худалдаа наймаа хэхэ мэтын үйлэнүүдтэ hайн. Гэбэшье нүүхэ, үри зээлиеэ түлэхэ, үрэhэ тариха, hамга абаха, бэри буулгаха, наhа барагшын хэрэг үйлэдэхэ, шэрдэг бүрихэ, онгосо, hала дархалха, хүүргэ, модон тээрмэ бариха, шуhа ханаха, төөнэхэ, зүүгээр хадхуулха, ном оршуулха, хүрьhэ зөөлэрүүлхэ, газар малтаха, хүниие туляаха, уйлаха, гажарха, эблэрхэ, хэлсээ хэхэ, улай гаргаха, модо отолхо, хюрөөдэхэ гэхэ зэргын үйлэнүүдтэ муу. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, үбшэн хүрэхэ.

Ґарагай 7-до шэнын 10 (августын 24). Бадма-Самбаавын үдэр.

Харагшан могой, 2 хара мэнгын, шороидо hуудалтай үдэр. Мүргэл хэхэ, үргэл үргэхэ, дасан (дуган), субарга, сэргэ бурхан, ном бүтээхэ, арамнайлха, наhа утадхалгын ном уншуулха, бисалгал үйлэдэхэ, лусууд тахиха, үбшэ аргалха, нүүхэ, залуу мал эмнихэ, дааганай дэлhэ, hүүл тайраха, худаг малтаха, ада шүдхэр зайлуулха, хараал сараха, тангаригаа болюулха, эльбэ дараха мэтын үйлэнүүдтэ hайн. Зүгөөр гэрэй hуури табиха, наhа барагшые хүдөөлхэ, бэеэ угааха, бэриин хэрэг үйлэдэхэ, модо отолхо, эм найруулха, бероогой уhа тодохо, гэрhээ хэрэглэл гаргажа, ондоо тээшэнь үгэхэ, гүрэм уншуулха, юумэ худалдаха, худалдажа абаха, заргалдаха, хубсаhа эсхэхэ, замда гараха мэтын хэрэгүүдые сээрлэхээр. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, бэеын юрэнхы тамир hайжарха.

Гарагай 1-дэ шэнын 11 (августын 25)

Хүхэ морин, 1 сагаан мэнгын, түмэртэ hуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, зальбарха, дасан (дуган), субарга, сэргэ бурхануудые, ном бүтээхэ, арамнайлха, даллага абаха, наhа утадхалгын хэрэг бүтээхэ, модо отолхо, тангаригаа болюулха, агнаха, аршаанаар угааха, лусуудта үргэл үргэхэ, юумэ худалдаха, худалдажа абаха, үри зээлиеэ бусааха, эмниг мори hургаха, сар хөөмэгшэлхэ мэтын үйлэнүүдтэ hайн. Гэбэшье гэрэй hуури табиха, малгай эсхэхэ, замда гараха, шэрдэг бүрихэ, хэрэлдэхэ, дайсалдаха, мори худалдаха, худалдажа абаха, үхибүү хүлдэ оруулха, бишыхан хүүгэдые гэрhээ гаргаад, ондоо тээшэнь эльгээхэ мэтые тэбшэлтэй. Бэриин гү, али наhа барагшын хэрэг шиидхэхэ гэбэл, дасанда хандаха шухала. Энэ үдэр хүнэй үhэ абабал, бэеын юрэнхы тамир hайжарха. Мүнөөдэр баhал хутагын хурса үдэр.

СПОРТ

ЭДЭБХИТЭДhЭЭ ЖЭШЭЭ АБАМААР

МАНАЙ Буряад орон дотор физическэ культура болон спорт олониитын дунда үргэнөөр нэбтэрүүлэн дэлгэрүүлжэ байдаг, спорт барилгануудые, түхеэрэлгэ хэрэгсэлнүүдые бодхоохын тула юумэ хэдэг, мэргэжэл шадабаритай спортсменүүдые hүр хүмүүжүүлдэг эдэбхитэд олон юм. Миллионhоо халта үлүү зонтой республикамнай бэлигтэй бэрхэ хүбүүд, басагадые оро суглуулагдамал командын бүридэлдэ саг үргэлжэ эльгээжэ байдаг гээшэ. Мэнэ hаяхан дүүрэhэн XXVI Олимпиин нааданууудта гүрэм хүбүүднай Буряад ороние, буряад арадые түлөөлhэн байгаа бэ Дүрбэн жэлдээ нэгэ удаа үнгэргэгдэдэг Олимпиадада юрэ хабаадаг гээшэ спортсмен бүхэндэ нэрэ хүндын хэрэг ха юм. Энэ үе манай республикын физкультура ба спортын хүдэлмэрилэгшэд тренернүүдэй, мэргэжэлтэдэй яhала hайнаар хүдэлжэ байдаг элирхэйлэн гэршэлнэ бшуу. Спортын хэдэн эдэбхитэд тухай э тобшохоноор хөөрэе.

СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ ВАСИЛЬЕВ бэлигтэй бэрхэ боксернуу нэгэн байhан юм. Залуушуулай болон эрэшүүлэй дунда республикын чемпион болоhон байха. Буряадай багшана институдай физическэ хүмүүжүүлгын факультет дүүргэ физкультурын багша, тренер боложо гарахадаа, Закаменск хот үүсхэл эдэбхитэйгээр хүдэлжэ захалаа hэн. Энэ ажаллажа бай үедөө аймагай захиргаанай хүтэлбэрилэгшэдтэй үгэеэ ойлголцо нэн түрүүн хүүгэдэй спортын hургуулиин үндэhэ hуури hайжаруулха хэрэгтэ бүхы хүсэ шадалаа, бэлиг шадабаряа элсүүлэ байгаа. Энэ hургуулида гол түлэб бокс, волейбол, hур харбаа хүгжөөгдэдэг.

Сергей Иванович арга хургаяа бэдэржэ, мүнгэ зөөри олоо хүбүүдтэйгээ хамта боксын эрхим hайн зал бариhан байна. Тэрэнэ хүтэлбэри доро хэдэн спортын мастернууд, мастерта кандидатуу hурган хүмүүжүүлэгдээ. Тэрэ тоодо спортын мастернууд Алексей Овчаренко, Александр Путинский, Баяр Будаев болон бусадые дурдалтай. Россин Федерациин бэлигтэй бэрхэ боксер байна нютагаймнай хүбүүн Михаил Дворкиной дурасхаалал зорюулагдажа, жэл бүри Красноярскда үнгэргэгдэдэг мүрысөөнүүдтэ судья боложо хабаадахадаа, Сергей Иванович то зүб шиидхэбэри абадаг юм. Тиигэжэ тэрээндэ бүхэсоюзна категориин судьягай нэрэ зэргэ олгогдоhон байна.

Мүнөө Сергей Иванович Васильев шандааhа шангатай, бэлигтэй бэрхэ олохон эдир боксернуудые hурган хүмүүжүүлнэ.

ФУТБОЛООР республикын түрүү hуури эзэлхын, кубогта хүртэхын түлөө мүрысөөнүүдтэ hүүлэй хэдэн жэлэй туршада "Тепловик" (урдань "Мотор" гэжэ нэрэтэй байгаа) команда онго шалгаржа, Буряад ороной чемпион болоhон, кубогта хүртэhэн байха юм. Үнгэрэгшэ амаралтын үдэр энэ команда "Мостовитай" уулзахадаа, 3:1 тоотойгоор илажа, табадахи жэлээ удаа дараалан кубогта хүртэбэ бшуу. Энэ талаар командын тренер Сергей Шалышкин ехэ габьяатай.

Тренер Шалышкин командынгаа бүридэлые тогтуурита болгохын тула ехэ ажал ябуулна. Энээнэй тула тэрэ залуу халаанда гол анхаралаа хандуулдаг. Тиигэжэ тус командын дэргэдэ эдэ футболистнуудые hурган hорилгын секци эмхидхэгдэhэн байгаа Ниислэл хотын элдэб hургуулинуудта hурадаг хүбүүдэй дундаа онсо бэлигтэйнүүдынь шэлэжэ олодог. Тиин али бүхы шалтагаанда hорилго бэлэдхэлээ hуларуулhан хүнүүдые залуу хүбүүдээр hэлгэжэ байдаг заншалтай.

Тиихэдэ тренер hуралсал hорилгодо гол анхаралаа хандуулда байна. Хэн нэгэнэй хүндэтэй шалтагаангүйгөөр hорилгодоо ерэгүй гээшэ hаань, түбхын түрүүлэн зохидоор хөөрэлдөөд, саашаа энээнэйнь дабтагдабал, шанга хэмжээ абадаг. Эдэ бүх хэмжээнүүдые абаhанай ашаар лэ командань жэгдэ hайнаар наадаха жэл бүхэндэ амжалта туйлана гээ hаа, алдуу болохогүй. Мүн кубогта хүртөөд, республикын түрүү hуури эзэлхын түлө мүрысөөндэ илалта туйлаха аргатай байна. Эгээл энэ үедэ "Тепловик" "Импульс" хоёрой хоорондо шанга тэмсэл боложо байна бшуу.

Б-М. ЖИГЖИТОВ

Хайрата басаган

Эрженынь гэнтын усалда орожо, наhа барахан ушараа түрэлхидынь, нүхэдынь, нютагаархидынь Д. Ж. Жимбеевэ гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Августын 15 - най үглөөнэй 10-11 сагта Буйкогой үйлсын 56-да гэрhээ хүдөөлүүлэгдэхэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Редактор А. Л. АНГАРХАЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: С. Д. РИНЧИНОВ (редакторай орлогшо), Б-М. Ж. ЖИГЖИТОВ (харюусалгата секретарь), Р. Б. ГАРМАЕВ (Буряад Республикын Президентын ба Правительствын яншарат), Д. Д СУНДАРОН. (Буряад Республикын Арадай Хурал), таhагуудые даагшад: Г. Х. ДАШЕЕВА, Ц. Ц. ДОНДОГОЙ, С. Д. ОЧИРОВ, Т. В. САМБЯЛОВА, В. И ПИНТАЕВ. (хэблэлэй директор).

Манай адрес: 670000, Улаан-Үдэ, Каландаришвилиин үйлсэ, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй 2 хуудаhан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэhэг 4296. Хэблэлдэ тушаагдаhан саг 17.00.

"Республиканска типографи" гэhэн АО-до газетэ хэблэгдээ. Директорэйнь телефон: 2-40-45. Б-0079-дэхи номертойгоор бүридхэлдэ абтанхай. Заказ № 7826.

Редакциин телефонууд: редакторай - 2-50-96, приёмный - 2-54-54, редакторай орлогшын- 2-68-08, харюусалгата секретариин - 2-50-52, секретариадай - 2-62-62, таhагууд: ниитын-политическэ - 2-55-97 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, социально-экономическа - 2-64-36 (даагшань), 2-63-86, 2-61-35, 2-67-81, соёлой, эрдэмэй болон hургуулинуудай - 2-60-21, (даагшань), 2-57-63, олониитын хүдэлмэриин ба мэдээсэлэй - 2-54-93, (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын - 2-67-81; корректорнүүдэй - 2-33-61, компьютерна түбэй - 2-66-76. Манай корреспондентнүүд: Агинскда - 3-42-19; Закаменскда - 30-61.

" Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 2-49-94, бухгалтери - 2-23-67, вахта - 2-35-95.